

”THE RATE OF CHANGE”

En analys av e-pliktens beskaffenhet i förhållande till digital kultur, digital teknologi och beständighet

Emma Sundblad

Examensarbete (30 högskolepoäng) i biblioteks- och informationsvetenskap för masterexamen inom ABM-masterprogrammet vid Lunds universitet.

Handledare: Eva Nylander

År: 2021

”The Rate of Change”

An analysis of the nature of the digital legal deposit in relation to digital culture, digital technology and permanence

Abstract

The Swedish national library has collected nearly all Swedish printed materials for more than three centuries. Regarding digital material, the digital legal deposit act was enacted about nine years ago. According to the law, a selection of digital publications must be sent to the national library for preservation. The Swedish digital legal deposit act has been heavily criticized, mostly because its inadequacy regarding the collection and preservation of the new digital media landscape. For example, the act is too limited regarding different types of material and the selection of suppliers.

The aim of this study is to examine and contextualize the digital legal deposit system at the National library of Sweden. I interviewed two employees at the National library about the delivery, classification and cataloguing of digital legal deposit material. I also examined documents relating to digital legal deposit, for example metadata requirements, the annual report, and the National library’s catalogue.

According to my analysis, one could say that the digital legal deposit system is very complex. It’s linked to the ever-changing digital culture and technology as well as the stable and enduring cultural heritage practice that has long defined the national library’s legal deposit system. The digital culture and technology has forced the library to use new methods regarding delivery, classification and cataloguing of the material. For example, cataloguing of digital legal deposit material is an automated process, and classification of every resource isn’t possible due to the large scale of material. I also argue that the conflict is primarily between the digital culture and the legal deposit legislation. The national library has adapted to the digital culture and technology, for example better delivery methods than those proposed in the legislation.

I can also confirm the aforementioned criticism in that the selection of suppliers and material is rooted in an analogue media landscape, and the digital legal deposit isn’t used to preserve things that distinguish the internet from the former analogue media landscape. For example, the majority of the Swedish e-book publication isn’t collected within the digital legal deposit law due to the fact that they are self-published rather than published by an established publishing house.

Keywords

Digital legal deposit, cataloguing, metadata, Kungliga biblioteket, National Library of Sweden, digital culture, digital technology, Ingrid Mason, digital material

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. Inledning	4
1.2. Syfte och frågeställningar	5
1.3. Avgränsningar	6
1.4. Begrepp, akronymer och definitioner	6
1.4. Bakgrund	7
1.4.1. Pliktlagstiftning i Sverige	7
1.4.2. E-plikt – internationella och nationella styrdokument	8
2. Tidigare forskning	11
2.1. Kortfattad svensk forskningsöversikt	11
2.2. Att beskriva, klassificera, katalogisera och tillgängliggöra digitalt pliktmaterial	12
2.3. Den digitala pliktens problem och utmaningar	14
2.3. Digitala perspektiv – ett urval	17
3. Teoretiskt ramverk	20
3.1. Digital kultur	20
3.2. ”The rate of change” – digital teknologi	21
3.3. Beständighet	22
4. Metod och material	23
4.2. Etnografisk innehållsanalys	23
4.3. Textmaterial	24
4.4. Intervju - metod och material	24
4.6. Etiska aspekter på val av metod och material	27
5. Resultat och analys	29
5.1. En överblick av e-pliktinsamlingen 2020	29
5.2. Leverans av e-pliktmaterial	32
5.3. Metadata	34
5.3.2. Metadata om struktur	36
5.3.3. Metadata om objekt	37
5.3.4. Metadata i praktiken	38
5.4. Klassifikation, katalogisering och tillgängliggörande	39
5.5. E-pliktens problem och utmaningar	43
5.6. E-plikt och digital kultur, digital teknologi och beständighet	43
6. Slutsatser	48
7. Litteraturförteckning	51
Bilaga 1 – intervjuschema	54

1. Inledning

”The library is a physical extension of man’s memory, a tool, a medium, and a technology [...]” (Logan & McLuhan 2015, s. 1)

Lag om pliktexemplar av elektroniskt material (SFS 2012:492) stiftades 2012. Enligt e-pliktlagen ska elektroniskt material, definierat som ”[...] en avgränsad enhet av en elektronisk upptagning med text, ljud eller bild som har ett på förhandbestämt innehåll som är avsett att presenteras vid varje användning” (SFS 2012:492) skickas till Kungliga biblioteket för bevaring. E-pliktlagen är ett komplement till lag om pliktexemplar av dokument (SFS 1993:1392). Pliktlagstiftning har i någon form har existerat sedan andra halvan av 1600-talet i Sverige, och har gått från att vara ett instrument för censur och kontroll över det tryckta ordet till att idag vara forskningsfrämjande och ha en kulturarvsfunktion. (Czaika, Nordin, Snickars 2014, s. 4f)

Just nu utreds pliktlagarna, och enligt kommittédirektivet i vilket utredningen motiveras beskrivs lagarnas många brister och förhoppningar om att en ny, mer heltäckande pliktlagstiftning. (Kommittédirektiv 2019:84) I rapporten *Plikten under lupp! En studie av pliktlagstiftningens roll, utformning och relevans i förhållande till medielandskapets utveckling* ger dåvarande biträdande riksbibliotekarie Göran Konstenius en uttömmande bild av den samtida svenska pliktlagstiftningen och dess brister sett till hur medielandskapet har förändrats de senaste decennierna sett till bl.a. konvergens, teknisk utveckling och globalisering etc. (Konstenius 2017, s. 8f) Specifikt e-pliktlagstiftningens kritiserar bland annat av Lars Ilshammar, nuvarande biträdande riksbibliotekarie, i artikeln *Med e-plikten tillbaka till framtiden*. Ilshammar menar likt Konstenius att e-pliktlagstiftningen är formulerad med ett föråldrat medielandskap i åtanke, och att sådant som gör internet unikt jämfört med det analoga medielandskapet, såsom interaktivitet och föränderlighet – t.ex. användargenererat material på wikis, sociala medier, bloggkommentarer etc., inte omfattas av lagstiftningen och just nu inte bevaras för framtiden. (Ilshammar 2014, s. 265ff) Något som emellertid inte har undersökts i samma utsträckning är mer praktiska perspektiv på e-plikten, såsom vad som

samlats in och hur det har gått till, vilket jag bland annat ämnar att göra i föreliggande studie.

Studiens titel, ”The Rate of Change”, är en referens till ett begrepp hämtat från studiens teoretiska ramverk, och refererar till den höga utvecklingstakt som definierar teknologin, och är enligt mig en faktor som är viktig i förståelsen av e-plikten. Från 1600-talet fram till mitten av 1900-talet var pliktinsamlingsarbetet relativt konfliktfritt och stabilt. (Allerstrand 2006, s. 364). Men i takt med att ny teknologisk innovation möjliggjort nya metoder för att publicera och sprida information, såsom nya tryckmetoder, nya sätt att sända TV och radio, internet etc., har man behövt överge sådant som traditionellt sett är förknippat med förvaltning av biblioteksmaterial i allmänhet och pliktinsamlingsverksamhet i synnerhet, såsom t.ex. fullständighetsprincipen (alltså ambitionen om att samla in *allt* utgivet material), klassifikation och katalogisering av enskilda, avgränsade informationsresurser och slutligen tillgängliggörandet av nämnda material. Som studien kommer att visa påverkas arbetet med e-plikten av den höga teknologiska utvecklingstakten.

1.2. Syfte och frågeställningar

Studiens syfte är tudelat. Dels vill jag utreda e-pliktens beskaffenhet – alltså deskriptiva aspekter av e-pliktverksamheten, genom att undersöka vad e-pliktmaterialiet består i och hur det levereras, beskrivs, organiseras och tillgängliggörs. Med stöd från den deskriptiva ingången till e-plikten avser jag att identifiera eventuella utmaningar eller problem kopplade till e-plikten, och analysera dessa med hjälp av begreppen digital kultur, digital teknologi och beständighet, hämtade från Ingrid Masons artikel *Virtual Preservation: How Has Digital Culture Influenced Our Ideas about Permanence? Changing Practice in a National Legal Deposit Library* från 2007. Detta i syfte att bredare contextualisera e-plikten och dess relation till ett föränderligt landskap sett till digital och teknologisk utveckling. Studiens frågeställningar, med vissa vägledande underfrågor, lyder:

- Hur ser hanteringsprocessen ut gällande leverans av e-pliktmaterial? Vilka olika kategorier finns det av e-pliktmaterial i samlingarna? Finns det några skillnader i hur de olika kategorierna hanteras?
- Hur beskrivs, katalogiseras och tillgängliggörs e-pliktmaterialet?
- Vilka eventuella utmaningar eller problem är förknippade med e-plikten, och vad säger det om e-pliktens relation till omvärlden?

1.3. Avgränsningar

Jag har i denna studie valt att studera Kungliga biblioteket, som är det enda biblioteket i Sverige som arbetar med e-plikt. Att analysera digital plikt i andra länder liksom en djupläsning av den svenska lagstiftningen på området vore intressant men ryms inte inom denna studies ramar. Dessutom har jag valt att inte gå in allt för djupt i de tekniska aspekterna av metadata och katalogisering, av utrymmesskäl. Därtill fokuserar denna studie på just pliktinsamling av digitalt material, det vill säga en verksamhet som ofta är lagstiftad och har en lång tradition vid nationalbibliotek. Jag kommer inte att fokusera på andra typer av insamling av digitalt material.

1.4. Begrepp, akronymer och definitioner

I studien har jag valt att använda en rad olika begrepp som kan behöva förtydligas. Med begreppet ”analog plikt” åsyftas den verksamhet som styrs av Lag om pliktexemplar av dokument (SFS 1993:1392), vilket berör plikt av tryckt, fysiskt material. Begreppet ”e-pliktlagen” syftar på Lag om pliktexemplar av elektroniskt material (SFS 2012:492), vilket bara omfattar digitalt material. ”Pliktlagstiftning” syftar på den samlade lagstiftningen på området, alltså båda lagarna. E-pliktmaterial är ett begrepp som används kontinuerligt i denna studie, och med det menas det material som omfattas av e-pliktlagen, och i 2 § e-pliktlagen definieras detta material som följande:”[...] en avgränsad enhet av en elektronisk upptagning med text, ljud eller bild som har ett på förhandbestämt innehåll som är avsett att presenteras vid varje användning.” (SFS 2012:492). Begrepp såsom ”digitalt pliktmaterial” och ”digital pliktinsamling” används i de fall jag redogör för

internationella perspektiv på ämnet. Det är en direktöversättning av det engelska uttrycket ”digital legal deposit”, vilket är den gängse benämningen på insamling av digitalt material inom ramen för pliktinsamlingsverksamhet vid bibliotek. Jag har valt att inte använda begreppet e-plikt om liknande verksamheter i utlandet då det är ett enskilt svenskt begrepp, med tillhörande svensk lagstiftning och med referens till svensk pliktverksamhet. Dessutom kan e-pliktsliknande lagstiftning och system i andra länder fungera annorlunda i Sverige sett till frågor om urval, definitioner, kunskapsorganisation, etc.

1.4. Bakgrund

1.4.1. Pliktlagstiftning i Sverige

År 1661 stadgades Sveriges första pliktlag. Enligt lagen skulle allt som trycktes i landet och dess tillhörande provinser skickas till det kungliga kansliet i syfte att kontrollera och i viss mån censurera det omfattande flödet av information som genererades med hjälp av de nya tryckpressarna. (Czaika, Nordin, Snickars 2014, s. 4f) Efter att trycksakerna granskats skulle de skickas till Kungliga biblioteket och Riksarkivet. År 1692 tillkom Uppsala akademi som pliktleveransmottagare, år 1698 Lunds akademi och år 1707 blev även Åbo och Dorpats akademier mottagare. (Gram 2014, s. 46) Göteborgs universitetsbibliotek, Stockholms universitetsbibliotek, Umeå universitetsbibliotek, Linköpings universitetsbibliotek är idag också mottagare av pliktmaterial. (Kungliga biblioteket, 2020a)

År 1766 kom Sveriges första tryckfrihetsförordning, vilken bestämde att tryckerier var skyldiga att lämna trycksaker till ett urval av offentliga bibliotek. Med tryckfrihetsförordningen och offentlighetsprincipen upphörde censuren av materialet. (Konstenius 2017, s. 14)

Trots förändringar i tryckeriproduktionen fungerade pliktlagstiftningen generellt sett relativt problemfritt från år 1661 fram tills 1900-talets mitt, då nya metoder för produktion av trycksaker uppfanns, vilket ledde till att tryckfrihetsförordningen under mitten av 1970-talet utvidgades till att även inkludera material som tillverkats bortom den traditionella tryckeriproduktionen. Under samma period identifierades behovet av att bevara andra former av information, såsom ljud och rörlig bild. (Allerstrand 2006, s. 364) Allt eftersom

förutsättningar kring definition, produktion, distribution och konsumtion av information förändrats har pliktlagstiftningen behövts uppdaterats eller utvidgas för att passa samtidens medielandskap. Audiovisuellt material inkluderades i pliktlagstiftningen år 1978. Detta medföljde en förändrad syn på pliktinsamlingsuppdraget, bland annat då material som inte nödvändigtvis var fysiska föremål, såsom radio- och TV-sändningar, inkluderades som pliktmaterial. När audiovisuellt material inkluderades var inte utgivningen av detta material särskilt stort i Sverige – Sveriges Radio hade monopol på att sända radio, det fanns två TV-kanaler och marknaden för video och multimedia var mycket liten. Under decenniet som följde den nya lagstiftningen förändrades medielandskapet snabbt sett till audiovisuellt material. Kabel-TV, regional- och närradio och satellit-TV är några exempel på nya former av medier som uppstod under 1980-talet. Detta material omfattades inte i lagstiftningen och samlades därför inte in, vilket föranledde en utredning år 1986. Utredningen ledde bl.a. fram till att det inte längre skulle vara möjligt att samla in allt material som publicerats i de nya audiovisuella medierna, och att pliktmaterialinsamlingen skulle behöva bygga på ett urval, vilket stred mot pliktmaterialsinsamlingens tidigare rådande fullständighetsprincip (det vill säga att *allt* publicerat material ska samlas in). Dessutom är audiovisuellt material mer reglerat sett till upphovsrätt, vilket ledde till att tillgängliggörandet av materialet blev mer restriktivt jämfört annat pliktmaterial. Endast yrkesforskare fick tillgång till det audiovisuella materialet, vilket var nytt såväl i pliktmaterialsammanhang som i dåvarande praxis vid bibliotek. (Allerstrand 2006, s. 366-370). 1994 inkluderades elektroniska dokument på fysisk informationsbärare. Sedan år 2012 finns det en separat lag om pliktinsamling av elektroniskt material, kallad Lag om pliktexemplar av elektroniskt material. (Konstenius 2017, s. 14).

1.4.2. E-plikt – internationella och nationella styrdokument

År 1981 publicerade UNESCO dokumentet *Guidelines For Legal Deposit Legislation*, innehållande ett förslag till en modellag över pliktlagstiftning för medlemsländerna. Dokumentet författades av IFLA:s Jean Lunn, och i det gav hon bland annat förslag på vilka materialkategorier som kan inkluderas, och en av dem är ”non-book materials”, en kategori som inkluderar mikroform (mikrofilm och

mikrofiche), audiovisuella inspelningar och maskinläsbara datafiler. Lunn bedömde att den sistnämnda kategorin antagligen kommer behöva bli inkluderad i pliktlagstiftning då data allt oftare vid denna tidpunkt lagrades i maskinläsbar form för läsning av datorer, och Lunn tillägger: ”It has been suggested [...] that when such data is conveyed in any form (readable by machine or readable by eye), to the public, it can be considered to be published.” (UNESCO 1981, s. 9)

År 2000 publicerades en reviderad, uppdaterad och utökad version av *Guidelines For Legal Deposit Legislation* av Jules Larivière. I den ges så kallade ”electronic publications” mycket mer utrymme än i föregångaren. Då ny, kraftfull teknik för att publicera elektroniskt material blivit allt vanligare behövde pliktlagstiftningen inkludera dessa i syfte att bibehålla sitt ursprungliga uppdrag. Definitionen av detta material måste enligt Larivière vara så inkluderande som möjligt, så att olika elektroniska publikationer täcks av lagstiftningen oberoende av databärare. Då allt mer material började födas digitalt, behövde man snabbt agera så att detta material inte förloras för alltid. Larivière tillägger:

”Because information technology evolves rapidly, it is essential to make sure that the definition is worded in such a way that amendments will not be necessary each time a new mechanism or technique for providing information is made available.” (UNESCO 2000, s. 40)

År 2003 publicerade UNESCO stadgan *Charter on the Preservation of Digital Heritage*, som stipulerar att alla former av elektroniska publikationer är att betrakta som en del av det globala kulturarvet. (UNESCO 2003, Aleksandrov 2018, s. 139).

År 1998 publicerades den första svenska utredningen om e-plikt: *E-plikt. Att säkra det elektroniska kulturarvet*. Vid tiden för utredningen inkluderades bara fysiska, fixerade elektroniska dokument i pliktlagen – alltså t.ex. CD-ROM, disketter, fonogram och videogram. (E-pliktutredningen, 1998, s. 29) Redan i betänkandet *Pliktexemplarslagen m.m.*, som hade publicerats tre år tidigare, identifierades detta som ett problem, då man beräknade att information allt oftare skulle kunna komma att skapas och spridas helt digitalt, och att rådande pliktlagstiftning inte skulle täcka detta icke-fysiska material. (Kulturutskottet 1995/1996). För att motverka detta föreslår utredaren Sven Allerstrand att all

svensk, fritt tillgänglig (alltså inte lösenordskyddad eller avgiftsbelagd) online-publicerad information borde samlas in. (E-pliktutredningen 1998, s. 16)

2012 stiftas Lag om pliktexemplar av elektroniskt material (SFS 2012:492). Till skillnad från pliktlagen, som bygger på en fullständighetsprincip grundas e-pliktlagen på ett urval. För att omfattas av leveransplikten måste e-materialet röra svenska förhållanden, vilket innebär att det ska innehålla det svenska språket, vara skapat av en svensk upphovsman eller rikta sig till en svensk allmänhet, och det ska vara utgivet av en yrkesmässig aktör. Material som omfattas av e-pliktlagen är bl.a. filer bestående av text, bild och ljud, videoklipp, tv-program, filmfiler, bilder, podcasts, broschyrer, rapporter och e-böcker. Däremot omfattas inte bl.a. hela webbsidor eller databaser, mjukvara, livestreams, wikis, bilder, musik, filmer och bloggar publicerade av privatpersoner, internt publicerat material från t.ex. företag samt online-spel av e-pliktlagen. (Degerstedt & Philipson 2016, s. 471).

Utöver e-pliktarbetet har Kungl. biblioteket sedan 1997 arbetat med projektet Kulturarw3 vilket innebär en automatisk insamling av svenska webbsidor med hjälp av en robot som gör så kallade webbsvep, vilket innebär att webbsidor samlas in automatiskt och sparas. Kulturarw3 innefattar webbsidor producerade av såväl privatpersoner som professionella och offentliga aktörer. Redan år 2006 hade ungefär 469 miljoner filer samlats in inom ramen för Kulturarw3-projektet. Webbsvepen är emellertid tidskrävande, och de samlar inte in material som ligger bakom betalnings- eller lösenordväggar. (Allerstrand 2006, s. 370f)

2. Tidigare forskning

I följande forskningsöversikt redogörs för forskning inom det fält som handlar om hur digitalt pliktmaterial hanteras, vad e-pliktmaterial utgör och vilka utmaningar som är kopplade till hanteringen av detta material. För att hitta litteratur på ämnet har jag framförallt komponerat söksträngar med relevanta begrepp i Lunds universitets discoverysystem LUBsearch, såsom ”legal digital deposit” och varianten ”e-legal deposit”, ”digital libraries”, ”classification”, ”cataloguing”, ”knowledge organization” etc. Utöver det har jag också ”browsat”, det vill säga kollat igenom bland titlar i relevanta hyllsignum på fysiska bibliotek, såsom 020 (DDC) samt Ab (SAB). Endast artiklar som genomgått en peer review har inkluderats i forskningsöversikten. På grund av de språkkunskaper jag har att tillgå har bara forskning skriven på engelska eller svenska inkluderats i följande forskningsöversikt. Kapitlet inleds med en kortare kartläggning av svensk forskning på området. I delkapitlet 2.2. redogör jag mer utförligt för forskning om kunskapsorganisatoriska aspekter av den digitala plikten. I kapitel 2.3. redogörs forskning kring problem och utmaningar som arbetet med den digitala plikten står inför. I kapitel 2.4. redogör jag för ett begränsat urval av forskning kring digitala perspektiv, för att ge stöd åt studiens diskussioner kring e-pliktmaterialets beskaffenhet.

2.1. Kortfattad svensk forskningsöversikt om e-plikt

E-plikt och hantering av den inte är ett vanligt förekommande forskningsområde inom svensk biblioteks- och informationsvetenskap. Bland de få bidrag jag hittat kan nämnas den tidigare nämnda rapporten *Plikten under lupp!* skriven av verksamhetsutredare vid Kungliga biblioteket, Göran Konstenius, i vilken han diskuterar utmaningar och problem kopplade till pliktinsamlingsverksamhetens relation till det samtida och föränderliga utgivnings- och medielandskapet. (Konstenius, 2017) Ett annat exempel är nuvarande biträdande riksbibliotekarie Lars Ilshammars artikel *Med e-plikten tillbaka till framtiden*, som också utgör en kritik av samtida svensk e-pliktlagstiftning och dess ofullständighet sett till rådande medielandskap. (Ilshammar, 2011) Därtill kan Stina Degerstedt och Joakim

Philipsons artikel *Lessons Learned from the First Year of E-Legal Deposit in Sweden: Ensuring Metadata Quality in an Ever-Changing Environment* nämnas, i vilken författarna utvärderar och förklarar det tekniska arbetet med flödena av e-pliktmaterial sett till frågor om metadata och relaterade system. (Degerstedt & Philipson, 2016). Utöver det kan Åsa Wintofts uppsats *En ny mediesituation och lagen om e-plikt: en diskursanalytisk studie av regeringens proposition Leveransplikt för elektroniskt material* nämnas. I uppsatsen gör Wintoft en diskursanalys av propositionen i syfte att kartlägga diverse föreställningar om nya metoder för webbaserad informationsproduktion- och distribution som kommer till uttryck i den. (Wintoft, 2016)

2.2. Att beskriva, klassificera, katalogisera och tillgängliggöra digitalt pliktmaterial

Forskning om kunskapsorganisatoriska aspekter på digital plikt, såsom dess metadata, klassifikation, katalogisering och tillgängliggörande är inte omfattande. Ett fåtal bidrag finns dock – ett exempel är artikeln *My Fair Metadata: Cataloging Legal Deposit Ebooks at the National Library of France* av Sophie Derrot och Mathilde Koskas från 2016. I artikeln fokuserar författarna på katalogisering av e-böcker vid Nationalbiblioteket i Frankrike, som sedan 2006 har en lagstadgad uppgift att samla in digitalt material såsom onlinepublikationer, webbsidor och e-böcker. Den franska lagen rörande digital plikt, till skillnad från deras analoga pliktlag, innehåller inga bestämmelser om skyldigheten att skapa en nationell bibliografi över det digitala materialet. Enligt Derrot och Koskas är detta talande för den skillnad som görs mellan tryckta böcker och e-böcker. (Derrot & Koskas 2016, s. 583)

Pliktinsamlingsprocessen har enligt Derrot och Koskas ”dematerialiserats” (Derrot & Koskas 2016, s. 583) då leverantörer av pliktmaterial kan sköta pliktärendet online, t.ex. att fylla i formulär om leveransen och skicka metadataflöden via internet. Dessutom bearbetas e-böckerna och deras metadata i en automatisk process på Nationalbiblioteket. Denna dematerialisering, såväl av pliktprocessen som pliktmaterial, leder enligt Derrot och Koskas till att Nationalbiblioteket måste anta en ny position i bibliografiska frågor.

E-böckernas metadata följer med leveransen enligt ONIX-standard (vilket är en vanlig standard inom förlagsvärlden och står för ONline Information eXchange), inom vilken bibliografiska, tekniska och kommersiella metadata ingår. (Derrot & Koskas 2016, s. 584). E-boken och ONIX-filen laddas upp i bibliotekets webbplats, filerna kontrolleras automatiskt och manuellt, varpå informationen konverteras till en katalogpost på bibliografisk nivå. Därefter berikas e-bokens metadata manuellt för att uppnå den högsta katalogiseringsnivån, vilket franska katalogregler kräver. (Derrot & Koskas 2016, s. 587)

Derrot och Koskas menar att biblioteken i och med hanteringen av e-böcker, t.ex. metadata och katalogisering, står inför frågor gällande t.ex. ändrade standarder och automatisering av traditionellt biblioteksarbete såsom katalogisering. I arbetet med katalogiseringen av e-böcker uppstår konstant nya frågor vars svar kräver en hög grad av kreativitet, menar Derrot och Koskas, och de tillägger: ”To answer these questions, we have to take a more holistic view of our activity, transcending the library’s sometimes rigid structure.” (Derrot & Koskas 2016, s. 592).

Ett annat bidrag till forskningen om hanteringen av e-pliktmaterial och metadata är den tidigare nämnda artikeln *Lessons Learned from the First Year of E-Legal Deposit in Sweden: Ensuring Metadata Quality in an Ever-Changing Environment* av Stina Degerstedt och Joakim Philipson från 2016. I artikeln diskuterar författarna bl.a. utmaningarna kopplade till den enorma mängd e-pliktmaterial Kungliga biblioteket tar emot inom ramen för e-pliktlagen. Bland annat krävs en hög grad av automatisering i behandlingen av det. E-plikten har genererat frågor kring automatiserade arbetsflöden, metadatakvalité och traditionellt bibliografiskt arbete, och i förlängningen innebär hanteringen av e-plikten stora förändringar inom arbetet med bibliografiska frågor på Kungliga biblioteket, och de tillägger: “[...] and the NLS¹ is obliged to try to keep up with those changes.” (Degerstedt & Philipson 2016, s. 480)

¹ Med akronymen NLS avses ”National Library of Sweden”, alltså Kungliga biblioteket i Stockholm.

2.3. Den digitala pliktens problem och utmaningar

I artikeln *Transformation of Digital Legal Deposit in Terms of Legislation and Public Access* från år 2018 analyserar medievetaren Georgi Aleksandrov utformning av digital pliktmaterialinsamlingsverksamhet, med fokus på lagstiftning och tillgängliggörande i EU-länder de senaste 20 åren. Aleksandrov identifierar fyra kategorier av utmaningar i utformandet av infrastrukturer för digital pliktinsamling och tillgängliggörandet av det digitala materialet: *sociala* (vilket syftar på att insamlandet och bevarandet av digitalt material är politiskt lågprioriterat i alla de länder som undersökts), *ekonomiska* (många pliktinstitutioner har inte de ekonomiska resurser som krävs för att upprätthålla den digitala pliktprocessen), *teknologiska* (syftar till exempel på svårigheterna med att garantera långsiktig användbarhet av e-materialet i ett föränderligt medielandskap) och *juridiska* (svårigheter med att inkludera online-publikationer i lagstiftningen sett till frågor om insamling, bevarande, klassifikation och tillgängliggörande). (Aleksandrov 2018, s. 150)

Informationsvetaren Adrienne Muir diskuterar bland annat problem kopplade till digital pliktinsamling i artikeln *Legal Deposit and Preservation of Digital Publications: a Review of Research and Development Activity* från 2001. Diverse begrepp, praktiker och koncept som varit vitt spridda och accepterade inom det som Muir benämner som ”The print environment” (Muir 2001, s. 652) har i den digitala miljön fått nya betydelser, eller till och med blivit oanvändbara, vilket är problematiskt. Anledningen till denna problematik är bl.a. att själva konceptet pliktinsamling formulerades i en analog och textuell kontext där begrepp som t.ex. publikation, publicist, upplaga och autenticitet hade tydliga och givna definitioner. Det nya digitala landskapet har i grunden förändrat hur information sprids, och nämnda begrepp och dess tidigare definitioner räcker inte för att beskriva det nya digitala landskapet, menar Muir. (Muir 2001, s. 652 & 655f) Därtill menar Muir att hela hanteringsprocessen med digital pliktmaterial innebär en rad juridiska, ekonomiska, tekniska, politiska och organisatoriska problem – från utformningen av lagtext till tillgängliggörandet av materialet. Till exempel uppstår politisk

problematik i mötet mellan aktörer med olika intressen inom pliktinsamlingsprocessen. Tydligast blir detta inom digital plikt. Med nätverksteknologi kan biblioteken mycket enkelt kopiera och sprida information, vilket i praktiken kan leda till att biblioteken konkurrerar med utgivaren. (Muir 2001, s. 655). Vidare diskuterar Muir svårigheterna med att sammanställa tillfredsställande definitioner på begrepp som berör arbete med digitalt material – såsom bl.a. dokument, publikation, bevarande, identifikation, urval och förvärv.

Göran Konstenius tar upp liknande problematik i rapporten *Plikten under lupp! En studie av pliktlagstiftningens roll, utformning och relevans i förhållande till medielandskapets utveckling* från 2017. I denna rapport riktar Konstenius framförallt kritik mot rådande pliktlagstiftning. Framförallt menar han att pliktlagstiftningen är ur takt med dagens medielandskap. Från att ha gått från ett i stort sett analogt medielandskap med tydliga aktörer och rollfördelning, väldefinierad terminologi gällande olika typer av medier, fysisk och offentlig publicering lever vi idag i ett mer konvergerat medielandskap med anledning av digitaliseringen, som bland annat innebär mer komplex elektronisk publicering (t.ex. att ljud, text, video och bild kombineras i en och samma publicering), ökad grad av sammanlänkade och globala publikationer, digitala publikationer som inte i samma utsträckning definieras som avgränsade, slutgiltiga dokument, etc. Dessutom har digitaliseringen lett till att de stora mediebolagen och publicisterna fått konkurrens av småskaliga publikationer från privatpersoner via t.ex. sociala medier. (Konstenius 2017, s. 9)

Ett annat problem som Konstenius diskuterar är det faktum att e-pliktlagen är subsidiär i relation till pliktlagen, vilket betyder att om ett dokument publiceras både fysiskt och elektroniskt, ska bara det fysiska exemplaret pliktlevereras och sparas då det redan omfattas av den analoga plikten. (Konstenius 2017, s. 16) Ett annat problem är att bara publicister omfattade av yttrandefrihetsgrundlagens automatiska grundlagsskydd, alltså: ”[...] massmedieföretag och yrkesmässiga publicister, liksom statliga och kommunala myndigheter under regeringen.” (Konstenius 2017, s. 30) omfattas av e-plikten. Detta innebär att material som publicerats av privatpersoner (vilka enligt yttrandefrihetslagen inte har automatiskt grundlagsskydd), såsom egenutgivna e-böcker, filmer, musik, bloggar etc., inte är inkluderat i lagstiftningen. (Konstenius 2017, s. 59) Slutligen konstaterar Konstenius bl.a. att pliktlagstiftningen måste revideras, tillgängligheten till det

elektroniska och digitala materialet måste förbättras och att KB ska få en lagstadgad rätt att utföra webbsvep. (Konstenius 2017, s. 42f)

Lars Ilshammar kritiserar e-pliktlagstiftningen i den tidigare nämnda artikeln *Med e-plikten tillbaka till framtiden* från 2014. Likt Konstenius menar Ilshammar att e-pliktlagen är i otakt med rådande medielandskap. Att e-pliktlagen stadgar att e-plikten ska levereras manuellt, och att endast avgränsade enheter ska levereras, tyder enligt Ilshammar på en föråldrad syn på utgivning och Internet, och han tillägger: ”Något slutligt ”stabilt” tillstånd existerar knappast. Webbens logik erkänner ingen pressläggningstid – publiceringen pågår kontinuerligt.” (Ilshammar 2014, s. 265)

Därtill kritiserar han e-pliktlagens urval av material som ska bevaras. Dynamiskt, användargenererat material såsom bloggar, wikis, kommentarer och sociala medier är undantagna plikten, medan material från etablerade medieföretag och myndigheter omfattas av e-plikten. Detta tyder på att lagstiftarna har en auktoritär syn på medier, Menar Ilshammar. (Ilshammar 2014, s. 266)

Richard Gibby och Andrew Green tecknar en bild av den digitala pliktens tillblivelse, och dess medföljande problematik i Storbritannien i artikeln *Electronic Legal Deposit in the United Kingdom* från 2008. Den digitala plikten genererar dels problem inte finns för den analoga plikten, dels nya aspekter av ”gamla” problem. Utmaningarna är enligt författarna att skapa ett system för pliktmaterialhantering, vad de benämner som ”territoriality” (Gibby & Green 2008, s. 55) vilket syftar på svårigheter med att definiera var materialet är publicerat. Enligt lagen The Legal Deposit Libraries Act från 2003 stipuleras att materialet ska vara publicerat i Storbritannien, vilket kan gå att avgöra när det kommer till fysiskt elektroniskt material såsom CD-ROM:er, men är svårare när det gäller online-publicerat material. (Gibby & Green 2008, s. 59) Ett annat problem är så kallad digital rättighetshantering, vilket syftar på olika tekniker använda av utgivare för att kontrollera spridandet och användandet av digitalt material. (Gibby & Green 2008, s. 67)

2.3. Digitala perspektiv – ett urval

E-plikt kan ses som ett verktyg för att säkra det digitala kulturarvet, varför det är relevant att redogöra för forskning om digitalisering och digitala perspektiv på kulturarvsfrågor. Dessutom syftar studien till att nå insikt om e-pliktmaterialets och e-pliktssystemets beskaffenhet, vilket motiverar vikten av att redogöra för forskning om frågor som rör digitalt material. Detta forskningsområde är emellertid enormt, och jag har gjort en mycket hård avgränsning i redogörelsen för denna forskning, genom att fokusera på två samtida svenska forskare inom humaniora, vars forskning ofta kretsar kring perspektiv på det digitalas beskaffenhet: medie- och kommunikationsvetaren Pelle Snickars och bokhistorikern Kristina Lundblad.

Pelle Snickars, professor i medie- och kommunikationsvetenskap, menar att rådande digitala förändringar inom massmedia, kommunikation och informationsekonomi kan beskrivas som ett ”trippelt paradigmskifte” i boken *Digitalism. När allting är internet*. (Snickars 2018, s. 16). Detta innebär att tidigare uppfattningar och definitioner av dessa företeelser inte längre är givande för att förklara och förstå det nya medielandskap som uppkommit med hjälp av digitaliseringen och internet.

Ett exempel på detta är att Snickars, med referens till medieteorikern Wolfgang Ernst, diskuterar huruvida ordet ”arkiv” över huvud taget längre kan användas för att beskriva nya digitala praktiker i minnesinstitutionerna. I ett digitalt arkiv är materialet, inte dess metadata, mest centralt, till skillnad från i t.ex. en bibliotekskatalog. Detta påverkar vilka metadata som upprättas. Det digitala arkivet öppnar också nya möjligheter att sortera efter vilka principer som helst – kronologi eller ämnesord är inte längre nödvändiga kriterier i den digitala arkiveringen. Därtill möjliggör digital teknik att länka samman dokument på ett aldrig tidigare skådat sätt. (Snickars 2018, s. 213f)

Snickars föreslår att internet i sig kan ses som ett arkiv, och att diverse bevarandeinsatser, såsom Kulturarw3 eller Internet Archive, är att betrakta som arkivering av ett arkiv. Internet grundas enligt Snickars på en ”mnemonisk arkivlogik”, och han tillägger: ”Dynamisk data, interaktion, nätverksanrop är där

lika nya som återkommande lagringstermer vilka radikalt skiljer digitala filer från de stabila, kulturella dokumenten i det klassiskt textuella arkivet.” (Snickars 2018, s. 214)

Vad är ett digitalt dokument? Vad särskiljer digitala dokument från analoga? Detta är frågor som är relevanta när man undersöker en digital version av något ursprungligt analogt – i detta fall e-pliktlagen, som är modellerad efter den analoga pliktlagstiftningen. Bokhistorikern Kristina Lundblad berör ofta digitala kontra analoga frågor i sin forskning. I artikeln *Texters form och formens mening* från 2019 diskuterar hon texters relation till deras materiella bärare och skillnaden mellan analoga och digitala medier och dokument, och menar bland annat att analoga medier är en del av dokumentets materiella uttryck. En nyutgiven boks innehåll kan vara hämtat från en flera tusen år gammal papyrusrulle, exemplifierar Lundblad. Boken är alltså det medium som såväl lagrar som visar text – texten är bunden till den materiella artefakten. Detta gäller dock inte för digitala medier, där texten och bäraren av texten inte alls är förbundna. Lundblad skriver: ”Det vi ser när vi läser en digital text på vår egen dator, läsplatta eller mobil hänger ihop med en kod som vi inte ser och som kan vara lagrad någon helt annan stans. Därför är digitala texter rörligare och flyktigare [...]” (Lundblad 2019, s. 23)

Hon diskuterar också historiska perspektiv på textens relation till teknologisk utveckling – från medeltida kloster, där textproduktionen endast nådde en begränsad skara, till Gutenbergs lösa trycktyp, som revolutionerade kommunikationen och informationsspridning i grunden. När Gutenberg producerade en bok med tryckt text använde han handskriften som förlaga, sett till form och typografi. Lundblad menar att det: “[...] antyder att han inte betraktade sin uppfinning som ett brott mot traditionen, utan snarare som ett sätt att framställa det vi kallar handskrifter, fast med en förbättrad teknik.” (Lundblad 2019, s. 26). Hon kopplar detta till den samtida digitala sfären, där våra datorer har ett ”skrivbord” och en ”papperskorg”, eller det faktum att man kan ”bläddra” i en e-bok trots att formen är helt digital. Tekniken kan vara ny, men formerna består.

I artikeln *Dokument, taktilitet och ”diakonisk doft”*. Om några förmågor och egenskaper hos det analoga och digitala från 2014 diskuterar Lundblad mer ingående olika estetiska och epistemologiska skillnader mellan det

digitala och det analoga dokumentet. Ett digitalt dokument är bara synligt när vi själva aktiverat ett visningsläge i föremålet som medierar dokumentet – t.ex. en dator eller en läsplatta. När vi inte väljer att visa dokumentet ”försvinner” dess egenskap som läsbar text, utan blir istället till lagrad kod, osynlig för läsaren. Dessutom kan det digitala dokumentet, till skillnad från det analoga, på mycket kort tid förflyttas och delas med andra människor i ett nätverk. På grund av detta, menar Lundblad, uppfattas digitalt material ofta som immateriellt och förknippas med estetiska värden som: ”[...] oberoende, snabbhet, flexibilitet, dynamik, moln...” (Lundblad 2014, s. 351)

3. Teoretiskt ramverk

Studiens teoretiska ramverk är inspirerat av Ingrid Masons diskussioner i artikeln *Virtual Preservation: How Has Digital Culture Influenced Our Ideas about Permanence? Changing Practice in a National Legal Deposit Library* från 2007. I den tudelade artikeln utforskar Mason beständighet, digital kultur, digital teknologi, social förändring och kulturinstitutioner i förhållande till insamling av digitalt material. I artikelns andra del diskuterar hon förändringar i insamlingsmetoder sett till elektroniskt publicerat material inom ramen för pliktinsamling på Alexander Turnbull-biblioteket vid Nya Zeelands nationalbibliotek. Artikelns inledande del kommer att vara i fokus för denna studie. Det teoretiska ramverket kommer att bestå i Masons definitioner av och diskussioner om begreppen digital kultur, digital teknologi och beständighet, eller som Mason benämner det: ”permanence” (Mason 2007, s. 198). Jag kommer framför allt använda Masons begrepp i studiens sista frågeställning.

3.1. Digital kultur

Med begreppet ”digital kultur” syftar Mason på sociala, kulturella, politiska och ekonomiska verksamheter som utförs med hjälp av digitala teknologier. Den digitala teknologin är ständigt närvarande och central i denna kultur, vilket gör den särskild från kultur som uttrycks med hjälp av analoga teknologier. Idéer kring att bevara och återupprätta kultur, bibehålla autenticitet och att regelbundet ha möjlighet till att omvärdera och omtolka kulturarvsmaterial är återkommande inom såväl kulturarvsdiskurs, kulturarvslagstiftning som institutionell praxis gällande kulturarvsarbete. Därtill finns ett allmänt intresse för att kulturarvet ska samlas in, hanteras och tillgängliggöras, oavsett om materialet är digitalt eller analogt. Tidigare rådande föreställningar om insamlande av kulturarvsmaterial, såsom målsättningen att samla in *allt*, att bibehålla insamlings- och bevarandeverksamheten så som den ”alltid varit”, och att det insamlade materialet är komplett och oföränderligt, har blivit utmanade av den digitala kulturen, som medför materiella förändringar. Till exempel ökar mängden publicerat digitalt material ständigt, och inställningen till tillgängliggörandet av materialet har

förändrats, t.ex. finns en ökad förväntan om att materialet ska vara tillgängligt online. (Mason 2007, s. 199)

3.2. ”The rate of change” – digital teknologi

Digitala teknologier anses att antingen innebära lösningen på alla problem, eller vara den slutgiltiga undergången – de har, enligt Mason: ”[...] an attendant hype of panaceas or apocalypses.” (Mason 2007, s. 199) Den digitala teknologin möjliggör snabb utveckling och förändring. Jämfört med analog teknologi erbjuder den digitala tekniken mer interaktiva och uppslukande upplevelser. För kulturarvsinstitutioner skapar den såväl en press på att kunna besvara den snabba förändring som den ger upphov till, som ett behov av att fastställa var och hur manuellt hanterande av materialet är rimligt i syfte att upprätthålla uppdraget att samla in material och att förbereda inför vad som är nytt och möjligt när det kommer till insamling av digitalt material.

Att den tekniska utvecklingen är så drivande till sin natur leder till två olika hinder inom förvärv och bevarande av digitalt material, menar Mason. Det ena hindret är det ökade behovet av resurser när det kommer till att besvara den snabba och oförutsägbara tekniska utvecklingstakten, t.ex. att vara proaktiva när det kommer till att utveckla nya metoder för förvärv och bevarande av materialet. Det andra hindret är utvecklingens rent tekniska aspekter. Till exempel kan teknisk innovation vara proprietär – vilket betyder att de är belagda med diverse immaterialrättsliga begränsningar och inte använder sig av öppen källkod och öppna standarder. Detta kan leda till juridiska problem och begränsar effektiviteten i insamlingen för kulturarvsinstitutionerna, som då inte har samma möjlighet att undersöka t.ex. filformat och applikationer, vilket ofta krävs i utformandet av stadiga och beständiga strategier för förvärv och bevarande. (Mason 2007, s. 199f) Man kan säga att det föreligger en konflikt mellan teknologins immanenta labilitet och kulturarvsinstitutionernas behov av stabilitet.

3.3. Beständighet

Dynamiken mellan digital kultur och digital teknologi kräver att den tekniska utvecklingen alltid går framåt. Kulturarvssektorn, däremot, behöver besvara allmänhetens förväntningar kring tillgängliggörande av det digitala kulturarvsmaterialet, genom att utveckla tekniska lösningar för att istället kunna gå bakåt. Intresset för kulturarvsmaterial, även digitalt sådant, är alltså stort, menar Mason. Detta blir tydligt i utvecklandet av t.ex. permanenta identifikationer till artiklar och andra dokument, nya former av metadatastandarder inom digitalt bevarande, strategier för emigrering och slutligen emuleringsteknik, alltså programvara som emulerar ett äldre operativsystem i syfte att t.ex. spela ett datorspel utvecklat i och för det äldre operativsystemet. Denna efterfrågan kan ses som ett exempel på ökat behov av beständighet, som enligt Mason är kulturarvets avgörande princip. Samlingsbyggandets *raison d'être* är att bibehålla kulturell identitet, främja bildning och forskning och i övrigt leda till sociala och ekonomiska fördelar för samhället i stort. Mason tillägger:

”In principle, permanence is key, and, to a great extent, permanence is key in practice too, in that the business – the operations, sourcing, selecting, acquiring, preserving, and making available material – remains constant.” (Mason 2007, s. 201).

Behovet av beständighet är anledningen till varför kulturarvsmaterial samlas in. Genom att undersöka *vad* detta material består i och *hur* det samlas in som brott från denna beständighet kan skönjas. Kort sagt: praxis för insamlingsverksamhet vid kulturarvsinstitutioner förändras för att möta ett material med annorlunda materiell konstitution – digitalt material – och säkerställa att även det kommer kunna besitta en beständighet och bevaras som en del av kulturarvet.

Mason menar slutligen att det är viktigt att uppmärksamma de inneboende spänningarna i kulturinstitutionernas försök till att besvara den digitala kulturen och teknologin, vilket korresponderar med föreliggande studies syfte.

4. Metod och material

Studiens och metodologiska utgångspunkt är en kombination av etnografisk innehållsanalys av text och en analys av intervjuer. Huvudsakligen består källmaterialet av dokument som på olika sätt beskriver e-pliktinsamlingen vid KB, vilka analyserats i syfte att besvara studiens övergripande och deskriptiva frågeställningar. Intervjuer har genomförts för att i vissa fall komplettera där textmaterialet inte varit fullt tillfredsställande, men även för att besvara mer värderande frågeställningar, såsom vilka utmaningar och problem e-pliktverksamheten står inför.

4.2. Etnografisk innehållsanalys

Sociologen David L. Altheide definierar etnografisk innehållsanalys i artikeln *Ethnographic Content Analysis* från 1987. Med etnografisk innehållsanalys är studiens mål ofta att upptäcka eller verifiera vägen från datainsamling till analys och tolkning är ofta reflexiv och cirkulär, den data som studeras är ofta i form av text eller statistik och presenteras i studien i form av tabeller och text. (Altheide 1987, s. 67). Metoden används för att utforska, dokumentera och förstå mening och hur den kommuniceras. Metoden betonar reflexivitet i forskningens olika faser, från formulering av ett forskningsproblem till datainsamling och tolkning. Därtill förväntas forskaren att kontinuerligt upptäcka och jämföra de olika situationer, miljöer, stilar eller nyanser som kan uppenbara sig i utforskandet av lämpligt källmaterial under forskningsprocessen, och som kan komma att påverka och fördjupa studien. (Altheide 1987, s. 68)

I denna studie har etnografisk innehållsanalys använts i urvalet av dokument, men även i bearbetningen och tolkningen av dem. Utifrån det grundläggande forskningsproblemet har jag utforskat olika dokument som rör e-plikten, oftast genom sökningar på internet, i bibliotekskataloger och databaser, och under urvalsprocessen har flera olika perspektiv beaktats. Initialt var studiens syfte att jämföra e-pliktlagstiftningen och implementeringen av den med det föränderliga medielandskap som bl.a. Göran Konstenius diskuterar i *Plikten under lupp!*, men efter insikten om att en sådan studie skulle vara för närliggande nämnda rapport

fick jag ändra fokus. Snabbt insåg jag att det fanns en brist på mer praktiska perspektiv på e-plikten, såsom hur det hanteras och beskrivs, och vad det faktiskt är.

4.3. Textmaterial

För att kunna svara på delar av studiens frågeställningar har jag samlat in textmaterial som på olika sätt beskriver e-pliktmaterialinsamlingen på Kungliga biblioteket. Ett sådant dokument är KB:s årsredovisning för året 2020, i vilken insamlingsarbetet redogörs för, t.ex. antalet inkomna e-pliktleveranser, hur stor andel av materialet som bedömts ha ankommit samt vilka materialkategorier e-plikten kan brytas ned i. Därtill har jag valt att analysera information som riktas till leverantörer av e-plikt på Kungliga bibliotekets hemsida. Ett sådant dokument är ”introduktion till metadata i leveranser av elektroniska dokument till KB”, vilket kan hittas under fliken ”Leveranssätt och teknisk information” på KB:s hemsida. En annan typ av text som inkluderas är katalogposter från Libris. Dessa används i regel för att exemplifiera vissa aspekter på metadata och katalogisering av e-pliktmaterial. Posterna har hittats genom att söka på termen ”db:Eplk” på Libris, vilket resulterar i en lista över 713 048 poster.

4.4. Intervju - metod och material

För att få svar på mina frågor identifierades snabbt behovet av att tala med någon som arbetar med e-pliktshantering på KB. Med hjälp av min handledares kontakter hörde jag av mig till Göran Konstenius (författaren till *Plikten under lupp!*) på Kungliga biblioteket via telefon. Jag beskrev kort min studie för honom och frågade om han skulle kunna hänvisa mig till de som arbetar med de frågor jag valt att studera. Han vidarebefordrade detta till en enhetschef på en relevant avdelning, som i sin tur vidarebefordrade mitt mail till en arbetsledare på en relevant avdelning, som i sin tur tipsade om andra anställda som kunde svara mer utförligt på vissa av mina frågor. Denna urvalsmetod påminner om det Ulla Eriksson-Zetterquist och Göran Ahrne (2011, s. 43) benämner som ”snöbollsurval”, som innebär att man först intervjuar en person som man blivit varse om, och att denne i sin tur hänvisar till andra personer som kan veta mer om det man är intresserad av. Snöbollsurvalet

bygger emellertid på att man intervjuar samtliga personer i denna kedja, vilket jag inte kommer att göra.

Intervjuerna var av semistrukturerad karaktär. Jag valde att hålla intervjuernas riktningar flexibla, då jag ville ge informanterna utrymme att själva ta upp sådant som de ansåg vara viktigt, då de var mycket mer kunniga på området. Jag utformade intervjuguider över de ämnen jag ville ta upp (se bilaga 1), och ställde frågor kring dessa ämnen, men höll resten relativt fritt. Utformningen av intervjuguiderna gjordes i enlighet med den checklista Alan Bryman (2011, s. 419f) redogör för i boken *Samhällsvetenskapliga metoder*. Bland annat ska intervjuguiden vara ordnad i viss mån, så att övergångarna mellan ämnena fungerar relativt smidigt, men samtidig ska man vara inställd på att denna ordning kan förändras under intervjuens gång. Ämnena i intervjuguiderna ska utformas i korrespondens med studiens överhängande frågeställningar, men utan att bli för specifika. Ledande frågor ska undvikas. Därutöver ska man notera relevanta bakgrundsfakta om intervjupersonerna, såsom vad personen har för befattning, vilka arbetsuppgifter som ingår samt hur länge personen arbetat med dessa uppgifter, i syfte att kontextualisera personens svar.

Efter att ha fått respondenternas samtycke bandades intervjuerna för att få fullständiga bilder av personernas svar. En annan anledning till att intervjuerna bandades var för att vissa teman i intervjuguiden berörde mer tekniska och ”faktatunga” frågor som jag inte var bekant med, varför jag behövde få tillgång personernas fullständiga svar så att inga missförstånd skulle kunna uppstå i efterhand. Intervjuerna transkriberades i helhet samma dag som de hölls, med undantag för när respondenterna bad att inte bli citerade, hälsnings- och avskedsfraser och korta upprepningar, pauser, skratt etc. I transkriberingen noterades tidskoder för när frågorna ställdes i syfte att kunna gå tillbaka till inspelningen i de fall som mer teknisk information behövde återvinnas, för att vara helt säker på att jag återger rätt information.

Intervjuerna hölls via videokonferenstjänsten Zoom, vilket innebär såväl fördelar som nackdelar jämfört med fysiska möten eller telefonintervjuer. En fördel är att det möjliggör och underlättar kontakt med deltagare som befinner sig på en annan geografisk plats, samtidigt som man bibehåller en känsla av fysisk närvaro, då man kan se varandra på skärmen. Till skillnad från en fysisk intervju kan respondenten lätt avbryta Zoom-intervjun och stänga ned mötet om de vill.

Dessutom kan det ses som en fördel att respondenten befinner sig på en egenvald geografisk plats, såsom det egna hemmet eller kontoret, vilket kan leda till ökad trygghet och bekvämlighet i intervjusituationen. Bland nackdelarna kan nämnas eventuella tekniska svårigheter – internetuppkopplingen kan brytas, mikrofoner och webbkameror kan stängas av, missförstånd med uppkopplingen mot Zoom-mötet kan uppstå. Dessutom kan möjligheten att själv välja fysisk plats för mötet leda till distraktioner och oönskad insyn. Utöver det kan sägas att Zoom-intervjuer också begränsar möjligheten att observera t.ex. kroppsspråk. (Gray, Wong, Rempel, Cook 2020, s. 1297f) Det sistnämnda bedömde jag dock inte som en nackdel i denna studie, då respondenten som person och dennes kroppsspråk inte var föremål för analys, utan bara den information som gavs.

I syfte att begripliggöra det omfattande textmaterial som transkriberingen genererade genomförde jag en så kallad kodning, inspirerad av verktyget inom teoribildningen grundad teori. Kodning innebär kortfattat att forskningsdata kategoriseras. Dessa kategorier har egenskaper, eller begrepp, och baseras på den data som ska kodas. Det finns olika typer av kategorier – dels så kallade *in vivo*-kategorier, vilket innebär sådant som kan finnas direkt i analysmaterialet, dels *in vitro*-kategorier, som innebär kategorier skapade av forskaren själv under analysen. Strategier som kan användas under kodning är koncentrerad läsning av källmaterialet och att under läsningen konstant ställa sig själv frågor om vilka *common sense*-kategorier materialet kan anses tillhöra, att kontinuerligt under arbetet notera de olika kategorier som uppstår samt att genom vad som benämns som ”inspektion” alltid utvärdera och tolka såväl data som kategorier, gärna med det tidigare nämnda *common sense*-perspektiv. (Alvesson & Skoldberg 2017, s. 134f). På grund av intervjuernas semistrukturerade upplägg, vilket gav utrymme till följdfrågor och utbroderingar sett till såväl frågor som svar, bedömde jag under kodningsarbetet att materialet framförallt kan kategoriseras utifrån *in vitro*-kategorier, vilka löst korresponderar med tematiken i studiens överhängande frågeställningar.

Intervju 1, som utifrån min intervjuguide framförallt kretsade kring mer allmänna, grundläggande perspektiv på hantering av e-pliktmaterial, gav upphov till kategorier såsom metadata, klassifikation, katalogisering och problematik. Intervju 2 fokuserade mer specifikt på frågor om katalogisering av e-pliktmaterial och kodningen gav upphov till kategorierna katalogisering, metadata,

Libris, framtiden och problematik. Jag avser inte att jämföra svaren från intervjuerna med varandra, utan de ska snarare komplettera såväl varandra som textmaterialet.

4.6. Etiska aspekter på val av metod och material

Att använda intervjuer som metod är ofta förknippat med en rad etiska frågor. I utformandet av intervjuschema och inför intervjuerna har de etiska riktlinjer som Steinar Kvale och Svend Brinkmann (2014, s. 99, 105) redogör för i boken *Den kvalitativa forskningsintervjun* beaktats. Riktlinjerna är tänkta att övervägas i studiens initiala fas och kretsar kring frågor om konfidentialitet, intervjuens konsekvenser för deltagarna, forskarens roll,

Innan ljudinspelningen startats har jag bett om informanternas samtycke och beskrivit syftet med studien, intervjun och varför den bandas.

Informanterna har anonymiserats i den mån det går – jag nämner inte deras namn och exakta yrkestitlar. Syftet med detta är att skydda deltagarnas konfidentialitet. Det finns en risk att intervjupersonerna kan identifieras om man skulle få tillgång till de transkriberade intervjuerna eller ljudfilerna, men dessa kommer att raderas när studien är färdigskriven. Anledning till att ljudfilerna inte raderats direkt när transkriberingen färdigställts är att jag under arbetet ibland behövt gå tillbaka till ljudfilen i syfte att höra informanternas fullständiga svar.

I de fall informanterna bett om att inte bli citerade under en viss del av intervjun har jag undvikit att transkribera de delarna. Detta är emellertid problematiskt, då jag alltså hört vad de sagt, men varje referens till intervjun är till den transkriberade texten, varpå eventuella referenser till dessa delar undvikits. Jag har också undvikit att referera till de delar av intervjuerna där informanten varit tydlig med att han/hon inte är helt säker på svaret.

Gällande textmaterialet som är involverat i studien har jag bedömt att analysen av det inte är förenade med några etiska problem, då det är offentligt publicerad information från statliga myndigheter, såsom KB:s årsredovisning och lagtext. Information riktad till leverantörer av e-plikt går enkelt att nå via KB:s hemsida för e-plikt (<https://eplikt.kb.se/>) och är även den att betrakta som lättillgänglig, offentlig information från en statlig myndighet, och att involvera

detta material i en analys är enligt min bedömning inte förenlig med etisk problematik.

5. Resultat och analys

5.1. En överblick av e-pliktinsamlingen 2020

För att sätta e-plikthanteringen i ett sammanhang kan det vara illustrativt att teckna en bild av e-pliktinsamlingen vid KB utifrån årsredovisningen för år 2020. Under verksamhetsområdet ”Samla in” redovisas alla pliktleveranser som kommit in till KB under året. De olika materialkategorierna i vilka e-pliktmaterial ingår är e-böcker, ljudböcker, e-tidskrifter, dagstidningar, radio och tv, film och video, musik, och webbpublicerat material från myndigheter, kommuner, regioner/landsting samt föreningar och stiftelser. Observera att dessa kategorier är KB:s och inte författarens.

Inkommen e-plikt 2020	
Materialkategorier	Antal leveranser
E-böcker	176
Ljudböcker	397
E-tidskrifter	11465
Dagstidningar	3 016114
Radio och TV	802 620
Film och video	1224
Musik	5428
E-material från myndigheter	129 383
E-material från kommuner	53 185
E-material från regioner/landsting	1862
E-material från föreningar och stiftelser	42 596

Figur 1. Inkommen e-plikt 2020. (KB 2020b, s. 12-18)

För året 2020 var antalet ljudböcker som inkommit inom ramen för e-pliktinsamlingen 397 leveranser. 176 stycken e-böcker levererades, och 11465 stycken e-tidskrifter inkom till KB. Antalet ljudböcker var lägre än tidigare år, och KB bedömer att mindre än 50% av den samlade produktionen inkommit, detta då den marknadsdominerande leverantören (vilken aktör det rör sig om nämns inte i årsredovisningen) avbrutit de manuella leveranserna i väntan på att upprätta en automatisk leveranskanal, vilket beräknas vara klart under 2021, varpå de leveranser som inte levererades under 2020 kommer att skickas in retroaktivt. KB

tillägger: ”Vidare förväntas den teknikutveckling som skett under 2020 för att ta emot ljudböcker mer automatiserat öka e-pliktleveranserna av dessa.” (KB 2020, s. 13) Gällande e-böcker gäller bara plikten för material som publicerats enbart digitalt och av en ”yrkesmässig aktör” (KB 2020b, s. 13). E-böcker utgivna av en yrkesmässig aktör, så som ett större förlag, är ofta samtidigt utgivna i fysisk form, vilket kallas parallellpublicering, vilket gör att e-boken inte omfattas av e-plikten enligt 8 § e-pliktlagen. En stor majoritet av enbart digitalt publicerade e-böcker kommer från egenutgivning, vilket gör att utgivningen inte räknas som yrkesmässig och de e-böckerna omfattas inte av e-plikten. Gällande e-tidskrifter samlas bara de med så kallad ”webbunik” publicering in, vilket syftar på material som enbart publiceras på webben och inte förekommer i tryckt eller fysisk form. Även i fallet med e-tidskrifter bedömer KB att mindre än 50% av den samlade produktionen samlas in. KB tillägger att det i regel är svårt att kontrollera omfattningen av det material som omfattas av e-plikten, då det till skillnad från den analoga plikten saknas ett register över utgivare av sådant material.

Gällande materialkategorierna dagstidningar, radio och TV redovisas för 2020 antalet leveranser av dagstidningar, vilket uppkom till 3 016 114 stycken, samt radio och tv till 802 620 leveranser. KB bedömer att runt 50% till 80% av allt webbpublicerad dagstidningsmaterial samlats in, efter att ha kontrollerat hur många leverantörer som anslutits i relation till de leverantörer som är kvar sedan tidigare. Samma bedömning har gjorts angående radio och tv-materialet. Däremot uppger man att överblick över mindre leverantörer av radio och tv-material, t.ex. producenter av närradio saknas. (KB 2020b, s. 15f)

Under materialkategorierna musik och film och video redovisas för 2020 att 1224 e-pliktleveranser av film och video samt 5428 e-pliktleveranser av musik kommit in till Kb. E-pliktleveranserna av film och video har under 2020 ökat jämfört med föregående år, på grund av att ett stort filmbolag (inte heller detta är namngivet i årsredovisningen) börjat leverera till KB. Även musikleveranserna har ökat sedan föregående år, detta då två stora leverantörer av digitalt utgiven musik upprättat automatiska leveranskanaler till KB under året, vilka också har levererat äldre e-pliktmaterial som inte skickats in tidigare år. Dock bedömer KB att mindre än 50% av denna utgivning blir insamlad, och även i detta fall är det svårt att göra en heltäckande bedömning då ett branschregister över utgivare saknas. (KB 2020b, s. 16-18).

Under materialkategorin Myndigheter, kommuner, regioner/landsting samt föreningar och stiftelser redovisas att 129 383 e-pliktleveranser från myndigheter levererats till KB under året. För kommuner är antalet leveranser 53 185, regioner eller landsting skickade in 1862 leveranser och föreningar och/eller stiftelser skickade in 42 596 e-pliktleveranser. Samtliga leverantörer har ökat mängden leveranser sedan föregående år. Framförallt föreningar och stiftelser har skickat in mer material än tidigare, vilket enligt KB beror på att en stiftelse (som inte är namngiven i årsredovisningen) med stor produktion anslutits som e-pliktleverantör under 2020. Gällande material från myndigheter och kommuner bedömer KB att mellan 50 – 80% av produktionen samlats in, på grund av att leveranserna ökat i antal, likaså har antalet kommuner som registrerats och börjat leverera ökat. De bedömer emellertid att redan anslutna kommuner levererar sitt e-pliktiga material i en förhållandevis låg grad. Däremot menar KB att regionerna levererar mindre än 50% av sitt material, och anledningen till detta är att regionerna: ”[...] saknar en IT-struktur som kan anslutas efter KB:s kriterier.” (KB 2020b, s. 18)

Utifrån årsredovisningens siffror kan man utröna några grundläggande antaganden om e-pliktsverksamheten: materialkategorierna utgörs av ljudböcker, e-böcker, e-tidskrifter, dagstidningar, radio, tv, film, video, musik samt digitalt publicerat material från myndigheter, kommuner, regioner och landsting samt föreningar och stiftelser. Att e-plikten utgörs av dessa materialkategorier kan förstås utifrån Lars Ilshammars kritik av e-pliktlagen i artikeln *Med e-plikten tillbaka till framtiden* – nämligen att lagstiftningens urval av material tyder på en tendens att prioritera material från tidigare etablerade medier, såsom radio, tv och dagstidningar.

Vissa kategorier samlas in i större utsträckning, såsom material från myndigheter och kommuner samt dagstidningsmaterial, medan andra kategorier insamlas i mindre utsträckning, t.ex. material från regioner, e-tidskrifter, musik och ljudböcker. Orsakerna till att insamlingen brister i dessa fall är ofta av teknologisk art, såsom att leveranser uteblir i väntan på upprättandet av automatiska leveranskanaler, eller att leverantörerna saknar de tekniska verktyg som behövs för att upprätta e-pliktleveranserna.

Att majoriteten av e-bokutgivningen inte samlas in på grund av att de ges ut av privatpersoner snarare än från yrkesmässiga aktörer påminner om Göran

Konstenius kritik i *Plikten under lupp!*, nämligen att e-pliktlagstiftningen är i otakt med rådande medielandskap. Uppenbarligen står inte längre de yrkesmässiga publicisterna, det vill säga förlagen, för majoriteten av e-bokutgivningen. Trots det samlas bara bara förlagens icke-parallellpublicerade e-böcker in, vilket 2020 uppkom till 176 st. Om e-pliktlagen syftar till att bevara det digitala kulturarvet för framtiden kommer detta visa en något orättvis bild av vår samtida e-bokutgivning.

Bristen på t.ex. branschregister eller en överblick av utgivare av vissa typer av material uppges som anledningen till att insamlingen inte korresponderar med den förmodade samlade utgivningen. En fråga man kan ställa sig är huruvida det är möjligt att upprätta heltäckande register över utgivare av webbpublikationer, eller om det är en önskan som har sin grund i ett mer analogt medielandskap, där begrepp som ”utgivare” var tydligare definierat och förankrat i medielandskapet. Denna begreppsproblematik påpekas i tidigare forskning av Adrienne Muir, Göran Konstenius och Pelle Snickars.

Kanske kan e-pliktlagens urval av material och i vissa fall otillfredsställande uppfyllelse kopplas till Kristina Lundblads diskussioner kring skiftet från analoga till digitala medier – att en ny teknisk lösning inte ses som ett traditionsbrott, utan som en metod för att bättre framställa tidigare kända format, och att formerna av det förgångna består även i det som skapats med hjälp av den nya tekniken, såsom våra datorers papperskorg-funktion eller möjligheten att ”bläddra” i en e-bok. Kan man betrakta e-plikten som en variant av den analoga plikten, där man samlar digitala versioner av analogt pliktmaterial? Teknik kan vara ny, men formerna av det förgångna består.

5.2. Leverans av e-pliktmaterial

Informationen i följande redovisning av leverans av e-plikten är framförallt hämtad från den intervju jag genomförde med en person som är funktionsansvarig i arbetet med e-plikt på KB. Denna roll innebär t.ex. att fatta strategiska beslut, övervaka det dagliga arbetet med relaterade frågor etc. Personen har haft detta arbete sedan 2018, men arbetat på KB sedan 2012.

Informant 1 förklarar kortfattat hanteringsprocessen gällande e-pliktmaterial, från leverans till slutbevaring. Initialt behöver leverantörerna registrera sig som leverantörer av e-pliktmaterial, vilket innebär att de registrerar

sina kontaktuppgifter i ett webbformulär, vilket också är en formell ansökan om att leverera sitt material via nätverk till KB. Sedan upprättas en leveranskanal. Det finns olika sätt att leverera materialet. Antingen kan man skicka in det manuellt via webben, genom att logga in på KB:s plattform, ladda upp materialet, skriva in metadata och sedan skicka in det. Men man kan också leverera via automatiska flöden, varpå man kan välja mellan FTP eller RSS. Det tredje alternativet är att leverera e-pliktmaterial och tillhörande metadata på en fysisk bärare, alltså på USB-minnen eller hårddiskar. Att leverera e-plikt manuellt på USB-minnen är mindre vanligt förekommande än att leverera materialet på hårddiskar. Bland de som väljer att leverera material på hårddisk kan nämnas filmbolag, vars e-pliktmaterial kan utgöras av väldigt stora filer, vilka man eventuellt inte har resurser att konvertera till en mindre filstorlek. Väljer en leverantör att skicka in materialet på en fysisk bärare måste KB:s personal lägga in det manuellt i arkivet. Enligt informant 1 kan det ibland vara svårt att ansluta leverantörer, då de måste förhålla sig till KB:s standarder. Till exempel har KB en egen RSS-standard som måste användas för att materialet ska arkiveras på rätt sätt. (Intervju 1)

När materialet väl inkommit till KB paketeras det. I samma process skrivs också bevarandemetadata, vilket är information som behövs för bevara digitalt materials bevarande och användbarhet under en lång tid – t.ex. information om omformatering, migrering, emulering, proveniens, filintegritet, etc. (Taylor & Joudrey 2017, s. 193). Därpå arkiveras materialet i KB:s e-arkiv kallat Mimer, som använder standarden OAIS, vilket är en e-arkivstandard utarbetat av NASA, den amerikanska myndigheten för rymdforskning. För KB innebär denna standard bland annat att inkomna leveranser inte får ändras. Om något i leveransen behöver ändras laddas istället en ny version upp. Av arkivsäkerhets- och hållbarhetsskäl sparas materialet även delvis på rullband. (Intervju 1)

Leveranser av e-pliktmaterial är likt Derrot och Koskas redogörelser om den franska digitala plikten, en dematerialiserad process – bortsett från ett fåtal manuella leveranser via USB-minnen och hårddiskar. Denna dematerialisering påminner om Kristina Lundblads diskussioner kring det digitalas egenskaper, att digitala dokument är rörliga och flyktiga då de är inte förbundna till en materiell artefakt.

Informant 1 nämner att det ibland kan vara svårt att ansluta leverantörer på grund av att leverantörerna måste förhålla sig till KB:s standarder,

såsom deras egen RSS-standard. Detta är något som skiljer den svenska e-plikten från Derrot och Koskas redogörelse för den franska digitala plikten, där utgivarna och biblioteken använder samma standarder.

Det bör även tilläggas att Lars Ilshammars kritik av e-pliktlagstiftningens otidsenliga lösning på leveranser av e-pliktmaterial, alltså att det manuellt ska skickas på en databärare (vilket dock är det enda leveranssättet som lagstiftningen kräver) inte längre är aktuell, då KB idag erbjuder helt digitala leveransmetoder. Detta är en lösning som är förknippad med e-pliktens metadataförsörjning.

5.3. Metadata

En mycket viktig komponent i sorterande, bevarande och tillgängliggörande av information är metadata. Ofta förklaras begreppet metadata som ”data om data”, vilket åtminstone i bibliotekskontext innebär ett förutsättande att en informationsresurs, t.ex. en artikel eller en bok, är en form av data – och att information om denna resurs, t.ex. beskrivning av dess innehåll, är data om nämnda data. En mer kortfattad definition är att metadata utgör strukturerad information som beskriver en informationsresurs viktigaste attribut. (Joudrey & Taylor 2018, s. 181).

Utmärkande för e-pliktmaterial är att dess metadata upprättas av leverantörerna och inte bibliotekarierna, i enlighet med 11§ e-pliktlagen, som bestämmer att e-pliktmaterial ska levereras åtföljt av information om bl.a. tillgängliggörandet av e-pliktmaterial, dess format, eventuella koder som krävs för att ta del av det, dess relation till annat e-pliktmaterial. (SFS 2012:492).

I följande kapitel kommer jag att redogöra för den typ av metadata som KB betecknar som ”önskvärda metadata” (KB 2013, s. 5) för e-pliktmaterial i ett dokument riktat till leverantörer. De nämner tre olika typer av metadata: den första kategorin är metadata om resursen, alltså den publikation eller dokument som publicerats, t.ex. e-boken, artikeln eller filmen. Den andra metadatakategorin kallas metadata om struktur, och syftar metadata i de leveranser som utgörs av flera resurser. Den tredje kategorin är metadata om objekt, alltså de filer, eller objekt, som tillsammans utgör en resurs. (KB 2013, s. 6, 11f)

5.3.1 Metadata om resurser

I ett dokument riktat till e-pliktleverantörer beskriver KB närmre vilken typ av metadata som de önskar att varje resurs (alltså den enskilda nätpublicerade artikeln, filmen, fotot, TV-inslaget, etc.) ska vara försedd med vid leveransen.

Resursmetadata	
<i>Hög prioritet</i>	<i>Inte hög prioritet</i>
Identifikator	Beskrivning
Publiceringsdatum	Upphovsrättsinnehavare
Utgivare	Relaterad resurs
Titel	Annat format av (relaterad resurs)
Tillgänglighet vid publicering	Annan version av (relaterad resurs)
Licens	Språk
Serie (relaterad resurs)	Resurstyp
Värdpublikation (Relaterad resurs)	Ämne
Upphov	Geografisk täckning
	Täckning i tid

Figur 2. Metadata-specifikationer för resurser. (KB 2013, s. 6-11)

Viss metadata har hög prioritet, och andra har en lägre prioritet. Bland de med hög prioritet finns bl.a.: *identifikator*, vilket innebär en unik identifikator av typen DOI, URN, ISRC, eller liknande. Ibland kan en nätadress, URL, till resursen utgöra en identifikator. *Publiceringsdatum* har hög prioritet och ska anges i ett godkänt datumformat. *Utgivare* innebär angivning av den som tillgängliggjort resursen på nätet, och kan anges med en identifikator hämtad från KB:s leverantörsregister, eller med namnet på utgivaren. *Titel* innebär resursens namn – t.ex. titeln på en artikel. Under *Tillgänglighet vid publicering* anges resursens tillgänglighet, t.ex. huruvida det är fritt tillgängligt, varpå benämningen ”gratis” används, eller om det ligger bakom betalnings- eller lösenordsvägg. *Licens* innehåller information om resursens eventuella licens, t.ex. Creative Commons. *Serie (Relaterad resurs)* är en kategori där information om resursen tillhör en serie, t.ex. en e-boks förlagsserie anges, gärna med seriens identifikator i ISSN-format. I kategorin *Värdpublikation (Relaterad resurs)* refereras resursens eventuella värdpublikation, t.ex. musikalbumet som en ljudfil ingår i, eller e-tidskriften en artikel ingår i, helst genom att ange värdpublikationens identifikator, t.ex. DOI, URL, URN, el. likn. Den sista kategorin med hög prioritet är *upphov*, där den/de som bidragit eller

ansvarat för resursens innehåll, t.ex. författaren, fotografen eller kompositören, anges. (KB 2013 s. 6-9)

Metadatakategorier som kan inkluderas, men som inte har hög prioritet är: *beskrivning*, alltså en sammanfattning av resursens innehåll, t.ex. ett abstract eller en ingress. *Upphovsrättsinnehavare*, det vill säga namnet på den eller de som innehar rättigheterna till resursen. *Relaterad resurs*, vilket innebär en referens till en annan resurs som är viktig i förståelsen av den beskrivna resursen. (Dock kan vissa relaterade resurser vara av hög prioritet, se tidigare nämnda kategorier Serie (relaterad resurs) samt Värdepublikation (relaterad resurs)). *Annat format av (Relaterad resurs)* betyder att man inkluderar en referens till en likadan resurs som också givits ut i ett annat format – t.ex. att en och samma resurs ges ut i såväl EPUB som PDF. *Annan version av (relaterad resurs)* innebär en referens till en snarlik resurs som ev. har förändrats något sett till innehållet eller utförandet. Under kategorin *Språk* kan resursens språk anges i godkänd standard, t.ex. ISO 639-2/B (alltså ”eng”, ”swe”, etc.) *Resurstyp* är en kategori där resursens form- och innehållsmässiga huvudsakliga egenskap anges, t.ex. om det är en bok, en bild, ett musikstycke, etc. Under *Ämne* kan information om resursens ämnesmässiga innehåll anges, t.ex. med termer från en ämnesordlista. *Geografisk täckning* är en kategori där information om det geografiska område resursen eventuellt avhandlar. *Täckning i tid* är den sista metadatakategorin av låg prioritet och avser information om den tid resursen eventuellt handlar om. (KB 2013, s. 7-11).

5.3.2. Metadata om struktur

Om en leverans innehåller flera resurser, som i sin tur består av flera objekt, det vill säga filer, önskar KB också att leverantören ska upprätta metadata om hur dessa filer är sammankopplade till resursen. Även här finns olika kategorier av metadata som har hög eller låg prioritet.

Strukturmetadata	
<i>Hög prioritet</i>	<i>Inte hög prioritet</i>
Objekt (datafiler) som ingår i resursen	Objektets roll i resursen
	Ordningsföljd mellan objekt
	Ordningsföljd mellan objekt

Figur 3. Metadata-specifikationer för strukturer (KB 2013, s. 11)

Objekt (datafiler) som ingår i resursen är den enda kategorin med hög prioritet, där leverantören ska informera om resursens olika objekt, t.ex. en lista över filnamnen i resursen. Metadatakategorierna med låg prioritet är *Objektets roll i resursen*, där information om objektens, eller filernas, relation till resursen i stort, t.ex. om en av filerna är en omslagsbild. Kategorin *Ordningsföljd mellan objekt* är av låg prioritet och avser information om eventuell ordningsföljd mellan objekten i resursen.

5.3.3. Metadata om objekt

Den sista metadatakategorin är metadata om objekten, alltså de enskilda filerna i resursen.

Objektsmetadata	
<i>Hög prioritet</i>	<i>Inte hög prioritet</i>
Objektets identifikator (filnamn)	Filstorlek
Objektets nätadress	Checksumma
Filformat	Kryptering eller lösenord
Licens för objektet	Upphovsrättsinnehavare för objektet
	Objektets språk
	Objektets titel
	Objektets beskrivning

Figur 4. Metadata-specifikationer för objekt (KB 2013, s. 12-14)

Kategorier av hög prioritet är *Objektets identifikator (filnamn)* vilket t.ex. avser ett filnamn, men även en nätadress till objektet kan anges. *Objektets nätadress* avser en unik URL till objektet. *Filformat* bör också anges enligt en standard, eller utifrån ett formatregister. *Licens för objektet* avser information om objektets eventuella licens. Objektsmetadata som inte är av hög prioritet är *filstorlek*, alltså filens storlek i bytes. *Checksumma* avser en uträknad, unik summa som räknats ut för filen enligt MD5. Under kategorin *kryptering eller lösenord* kan information om objektets eventuella kryptering eller lösenordsskydd anges, och om så är fallet ska krypteringsnyckeln eller lösenordet inkluderas. *Upphovsrättsinnehavare för objektet* är en kategori där leverantören kan delge objektets upphovsrättsliga status. *Objektets språk*, *objektets titel*, samt *objektets beskrivning* är de tre sista objektsmetadatakategorierna som inte är av hög prioritet. (KB 2013, s. 12-14).

5.3.4. Metadata i praktiken

Ovanstående redogörelse de specifikationer som KB önskar att leverantörerna uppfyller när de förser leveranser med metadata. I praktiken kan mängden och kvaliteten på leveransernas metadata variera, enligt mina informanter. Leverantörerna bestämmer själva vilken nivå av metadata de ska skicka med leveranserna. Detta gör att vissa poster innefattar väldigt rik metadata, andra har bara det mest nödvändiga. (Intervju 1). Informant 2 nämner att KB utrett hur mycket metadata de kan kräva utifrån e-pliktlagens formuleringar. Som tidigare nämnt ska e-pliktmaterial enligt 11 § e-pliktlagen vid leveransen:

”[...] vara åtföljt av information om 1. Tillgänglighöret av det elektroniska materialet, 2. Det elektroniska materialets logiska format, 3. Koder eller liknande som kan krävas för att på avsett vid ta del av innehållet i det elektroniska materialet, och 4. Det elektroniska materialets samband med annat elektroniskt material som ska lämnas enligt denna lag eller sådant som ska lämnas enligt lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument”. (SFS 2012:492)

Enligt informant 2 kunde man utifrån e-pliktlagens formulering inte kräva mer metadata än identifikator, titel, publiceringsdatum, länk till publikationen samt vilka filer som ingår i leveransen och deras namn. Enligt lagtexten kan de inte heller kräva att materialet ska levereras på något annat sätt än via en fysiskt leverans – alltså att materialet läggs över på en USB-sticka eller liknande som sedan skickas till KB. I 10 § e-pliktlagen står skrivet: ”Varje pliktexemplar av elektroniskt material ska lämnas på en databärare i det logiska format som det har gjorts tillgängligt i via nätverk” (SFS 2012:492). Dock upprättade KB möjligheten att leverera online – alltså att leverantören laddar upp materialet på KB:s plattform. Genom denna förenkling av leveransen kunde man kräva lite mer metadata i utbyte, menar informant 2. Informant 1 menar emellertid att det går att hävda att KB:s krav på metadata kan uppfattas som tids- och resurskrävande för leverantörerna – t.ex. då de behöver upprätta flöden och metadata enligt KB:s egna standarder, snarare än branschspecifika standarder, en problematik som tidigare nämnts i kapitel 5.2.

Informant 2 menar också att det kan vara svårt att hitta eller få metadata inom vissa materialkategorier, såsom t.ex. AV-material, radio och tidningar. En eventuell framtida lösning på problemen med metadataförsörjning är

enligt informant 2 att sköta det digitalt i så stor utsträckning som möjligt, t.ex. att metadata kan skapas med hjälp av AI-teknik. (Intervju 2)

5.4. Klassifikation, katalogisering och tillgängliggörande

5.4.1 Klassifikation

Ingen ”traditionell” (i bemärkelsen att det är förknippat med fysiskt material) klassifikation görs av materialet, alltså utifrån klassifikationssystem såsom Dewey Decimal System, SAB eller liknande. Däremot görs en enkel bedömning av materialet utifrån MARC Genre Term, som är framtagna av Library of Congress och utgörs av 91 olika generella kategorier eller genrer, vilka kan användas för att beskriva olika informationsresurser. Några slumpvis utvalda exempel på dessa genreformtermer är abstract, artikel, bibliografi, fiktion, intervju, numerisk data, patent, standard, webbsida. (Library of Congress 2017)

Gällande e-plikten ger informant 1 exempel på hur klassifikation av detta material fungerar. En leverantör ansluts och registreras i KB:s system för e-pliktleveranser, och deras leveransflöden tillskrivs vissa attribut, och ett sådant attribut kan vara en genreformterm. Om detta görs får alla poster som kommer in via flödet denna genreformterm. Om t.ex. Folkhälsomyndigheten upprättar ett RSS-flöde för e-pliktleveranser, kan man tillskriva hela flödet genreformtermen ”government publication” – för allt som Folkhälsomyndigheten levererar kommer att vara en sådan. Ett annat exempel på detta är att om ett nyhetsbolag skickar in material kan man med säkerhet säga att materialet är nyhetsartiklar, varpå man kan klassificera materialet med genreformtermen *Article*. Tillskrivandet av en genreformterm sker manuellt, men efter det får alla poster från flödet denna term automatiskt. I vissa fall är det svårt att sätta en genreformterm på ett flöde, då vissa leverantörer skickar in olika typer av resurser. Ett exempel är musikbolag, vars leveranser inte per definition enbart innehåller musik, informant 1 menar att de ibland kan skicka med ett filmklipp eller liknande ibland. Han tillägger också att de eventuellt hade kunnat klassificera materialet automatiskt, men att detta inte görs i någon större utsträckning av säkerhetsskäl. (Intervju 1)

Anledningen till att just detta vokabulär med genretermer används för e-pliktmaterial uppges av informant 2 beror på att det formatet var mest lättillgängligt när KB började planera arbetet med e-pliktmaterial omkring år 2010-2011. Men hon tillägger att användningen av genretermer är förknippat med viss problematik då de tenderar att vara kortvariga. Oavsett vilken lista som används kan vissa typer av resurser falla mellan olika genrer i listan – och dessutom är genrer mycket föränderliga – plötsligt kan nya genrer eller typer av informationsresurser uppstå, vilka inte kan klassificeras utifrån någon av termerna i den antagna genreformlistan. (Intervju 2)

5.4.2 Katalogisering

Katalogiseringen av e-pliktmaterial är en helt automatiserad process. Mycket förenklat går denna process ut på att material som laddats upp i KB:s digitala plattform kallad Mimer (oavsett om det kommer från en RSS-kanal, via FTP eller webbformulär), där det normaliseras till ett KB:s standardformat, och där leverantörens metadata tas in. Sedan kollas leveransen mot några andra av KB:s kanaler, t.ex. ett leverantörsregister som ev. innehåller information om leverantören, samt något som kallas leveranskanalen, i vilken det finns information om vilken typ av material denna leverantör skickar in. Sedan görs en automatisk sökning mot Libriskatalogen, och om materialet redan har en post så skickas materialet istället till e-arkivet som en version eller dubblett av det material som finns i katalogen. Finns materialet inte i katalogen producerar systemet en MARC XML-fil som skickas till Libris och blir till en MARC-post i Libris webbsök, alltså webbkatalogen. (Intervju 2)

Dock katalogiseras inte allt e-pliktmaterial. Informant 2 menar att Libris och webbsök inte är byggt för den mycket stora mängd information som e-plikten genererar – varje dygn kan det komma in upp till 10 000 dokument. (Intervju 2) En materialkategori som inte katalogiseras är nyhetsartiklar och webbartiklar, och anledningen är att detta material är så omfattande att Libris inte kan läsa in all information. Informant 1 uppges att man initialt testade att automatkatalogisera detta material, men fick avbryta då Libris blev överbelastat. Informant 1 menar att det idag finns tekniska lösningar, t.ex. det nya katalogiseringsverktyget Libris XL, som antagligen hade kunnat hantera belastningen. Men då hade hade den enorma

mängd webbartiklar med stor sannolikhet översvämmat allt annat material i katalogen. (Intervju 1)

På frågan om det någonsin fanns tanke på en annan metod än automatisk katalogisering svarar informant 2 nej, och att de involverade i arbetet med e-pliktsystemet snabbt förstod att e-plikten skulle bringa så omfattande mängder material att inget annat sätt var tänkbart. (Intervju 2)

5.4.3 Tillgängliggörande

E-pliktmaterial tillgängliggörs idag inte alls. Bland annat då det finns inga skrivelser i e-pliktlagen om att materialet ska tillgängliggöras. Dessutom är tillgängliggörandet av detta material förknippat med diverse juridisk problematik, t.ex. upphovsrättslig sådan. (Intervju 2) Det finns dock ett beslut om att utveckla tekniska lösningar som kan möjliggöra tillgång till materialet från KB:s lokaler, men det är oklart när detta kommer att ske. (Intervju 1)

I intervjuerna påpekade jag dock att e-pliktposterna i Libris ibland innehåller ett slags ”ofrivilligt” tillgängliggörande, då det ofta inkluderas en länk till publikationen i katalogposten, se t.ex. länken i följande katalogpost för ett videoklipp som är en e-pliktleverans från Naturvårdsverket: <http://libris.kb.se/bib/3f36d5411w9m1bgc>, som innehåller en länk till videon där den publicerades, i detta fall på Youtube. Detta är emellertid inte tänkt som ett tillgängliggörande av materialet, utan denna länk utgör en unik identifikator, vilket är en obligatorisk form av metadata som leverantören måste inkludera i leveransen. Att länken inkluderas i katalogposten beror på den automatiska katalogiseringen. Informant 1 understryker att länken egentligen inte borde vara klickbar, och att det är ett problem som ärendelagts. Detta då länkar åldras snabbt, och de kan leda till en sida som inte längre är tillgänglig, se t.ex. länken i följande katalogpost för ett klipp från SVT play: <http://libris.kb.se/bib/7h5s296c594qb10v?vw=full>.

Informant 2 understryker dock att detta ”tillgängliggörande” helt är på producentens villkor, då det är de som bestämmer huruvida materialet bakom länken ska vara tillgängligt eller inte. Materialet som skickats till KB som e-plikt finns i som en kopia i KB:s arkiv, och det är inte denna kopia som ”tillgängliggörs”,

utan det publicerade materialet. (Intervju 2) Det är alltså upp till SVT, och inte KB, huruvida ovanstående länk ska leda till tillgängligt material eller inte.

Beskrivandet, klassifikationen, katalogiseringen och tillgängliggörandet av e-plikten visar på stora skillnader i den digitala och analoga kulturen. Metadata ska upprättas av leverantörerna, och kategorierna som är högprioriterade är av teknisk art, såsom unika identifikatorer, filformat och licens. Metadata som traditionellt sett är förknippad med beskrivningen av tryckt material, såsom dess språk, resurstyp och ämne, är inte högprioriterat sett till e-plikten. Dessutom klassificeras leverantören snarare än materialet, vilket också kan ses som ett brott mot tidigare praxis. Man kan spekulera i vad dessa förändringar i biblioteksarbetet beror på. En förklaring är den omfattning materialet utgör. Upp till 10 000 dokument kan skickas in varje dag, varför enskild, manuell klassifikation av varje leverans är omöjlig. Av samma anledning är manuell katalogisering av e-pliktmaterial otänkbar.

Den digitala kulturen skapar också nya kategorier och materialtyper vars hantering kan medfölja problematik. T.ex. påpekar informant 2 svårigheterna med metadata inom vissa digitala materialkategorier såsom AV-material, radio och dylikt. Samma informant diskuterar också svårigheterna med klassifikation av e-pliktmaterial, alltså att använda en genretermlista som på ett tillfredsställande vis kan täcka allt material, då nya typer av material kan uppstå och inte längre beskrivas av de antagna genretermerna.

Därtill är det intressant att Libris initialt inte kunde hantera det enorma informationsflöde e-plikten innebar. Detta är en tydlig indikator på den digitala kulturens och teknologins konflikt med kulturarvsinstitutionernas stabilitet och beständighet – att katalogen, förmodat uppbyggd utifrån ett förväntat inflöde av material, överbelastades av det enorma flödet material som e-plikten inbringade.

Biblioteken måste konstant hitta nya lösningar och svar på alla frågor och problem som uppstår i och med den tekniska utvecklingen. Såväl Derrot och Koskas som Degerstedt och Philipson påpekar att biblioteken är skyldiga att besvara och nya frågor kring katalogisering och metadataförsörjning av digitalt material. Återigen kan man återropa Masons ord om den digitala kulturens utmanande av kulturarvsinstitutionernas behov av beständighet.

Tillgängliggörandet av materialet, eller snarare bristen på det, var något som jag fann mycket överraskande även om tidigare forskning på området

har understrukit den juridiska problematik som är förknippad med tillgängliggörande av digitalt material. Anledningen till att e-pliktmaterial inte tillgängliggörs beror bland annat på att e-pliktlagen inte kräver det. Det ”ofrivilliga” tillgängliggörandet av materialet via Libris påminner emellertid om Snickars diskussion kring internets ”mnemoniska arkivlogik”, nämligen att internet i sig är ett slags arkiv. Detta blir tydligt i exemplet Naturvårdsverkets Youtubeklipp, som i samband med publikationen skickats som e-pliktmaterial till KB, tillskrivits metadata (bl.a. en identifikator i form av en länk till materialet) och katalogiserats, och slutligen bevarats i KB:s e-arkiv och beskrivits i en katalogpost på Libris – men samtidigt har klippet under hela denna process funnits tillgängligt för vem som helst att se på Youtube.

5.5. E-pliktens problem och utmaningar

I följande kapitel kommer jag att sammanställa de utmaningar och problem som jag anser är förknippade med e-plikten. Många har redan diskuterats i studiens deskriptiva del. Det är viktigt att påpeka att det är jag, inte mina informanter, som betecknar det som just utmaningar eller problem. På grund av intervjuernas fria form ställde jag inte explicit några frågor om vad de finner utmanande eller problematiskt med e-plikten, utan detta togs upp mer spontant under samtalen. Syftet med att diskutera problem eller utmaningar är inte att kritiskt granska e-pliktverksamheten, utan snarare att analysera de spänningar som kan uppstå i kulturinstitutionernas besvarande av den digitala kulturen och teknologin, dels då detta är angeläget enligt Mason, dels då det delvis korresponderar med studiens syfte.

5.6. E-plikt och digital kultur, digital teknologi och beständighet

I följande kapitel kommer jag vidare diskutera e-plikten, dess utmaningar och dess relation till omvärlden utifrån Ingrid Masons begrepp digital kultur, digital teknologi och beständighet.

Med begreppet digital kultur syftar Ingrid Mason på diverse sociala, kulturella, politiska och ekonomiska verksamheter som utförs med hjälp av digitala teknologier. På grund av den digitala teknologins absoluta närvaro i detta skiljer sig den digitala kulturen markant från den analoga kulturen. Den digitala kulturen medför även materiella förändringar som utmanar den analoga kulturen och kulturarvspolitiken, såsom föreställningar om att allt ska samlas in, och att materialet ska vara komplett och oförändrat. Dessutom ställer den digitala kulturen andra krav på tillgänglighet, då internet möjliggör nya metoder och strategier för tillgängliggörande av kulturarvsmaterial.

Detta begrepp är mycket relevant i förståelsen av e-plikten, då e-plikten som sådan kan betraktas som ett försök att bevara den digitala kulturen. Sett till e-pliktens utmaningar och problem är digital kultur ett begrepp som framförallt är relevant i diskussionen om e-pliktlagstiftningen och den begreppsproblematik som uppstår i mötet mellan det analoga och det digitala, vilket jag tidigare diskuterat och som även tas upp av forskare som bl.a. Konstenius, Aleksandrov, Gibby och Green samt Muir. Jag har tidigare nämnt att e-plikten kan betraktas som en variant av den analoga plikten – det vill säga att man samlar in digitala versioner av sådant som tidigare täckts av den analoga plikten. En aspekt av detta påpekas av informant 1, nämligen att e-pliktsystemet är modellerat efter den analoga plikten, t.ex. att man i insamlingen av e-pliktmaterial använder en inkrävningmodell, likt inom den analoga plikten. Ilshammar påpekar också en aspekt av detta kopplat till e-pliktens materialkategorier, att man framförallt samlar in material från medier, etablerade i en analog kontext.

I mötet mellan e-plikten och den digitala kulturen finns ett problem: lagstiftningen täcker inte en heltäckande, tillfredsställande insamling av den digitala kulturen (såsom skild från analog kultur). Materialet som samlas in har otvivelaktigt skapats och distribuerats med hjälp av digitala teknologier, såsom t.ex. ljudböcker, musik, film och digitalt material från kommuner och regioner, men många av e-pliktens materialkategorier existerade i stor utsträckning även i det analoga medielandskapet. Materialkategorier som kan betraktas som enskilda produkter av den digitala kulturen är t.ex. e-tidsskrifter och e-böcker, men insamlingen av dessa är inte tillfredsställande, enligt årsredovisningen. Enligt KB samlas mindre än hälften av alla e-tidsskrifter in inom ramen för e-plikten, men det är svårt att veta på grund av bristen på ett register över utgivare av materialet. Att

ett sådant register skulle vara möjligt att upprätta är oklart, men sett till den föränderliga digitala kulturen och teknologin kan det vara svårt att föreställa sig. Insamlingen av e-böcker är som tidigare nämnt inte representativ då bara icke-parallellpublicerade e-böcker utgivna av etablerade bokförlag samlas in. År 2020 uppkom detta till 176 leveranser.² Egenutgivna e-böcker, vilka står för majoriteten av e-bokutgivningen, samlas inte in inom ramen för e-plikten.

Digital teknologi definieras enligt Ingrid Mason av sin snabba utvecklingstakt – dess ”rate of change”. Teknologins immanenta labilitet möter kulturarvsinstitutionernas behov av stabilitet, som jag tidigare sammanfattade problematiken i mötet mellan dessa. Det finns exempel på aspekter av den digitala teknologin inom e-plikten. Bland dem kan nämnas utmaningar kopplade till standarder, leveransmetoder, metadata och katalogisering.

Konflikten mellan den digitala teknologin och dess höga utvecklingstakt står emellertid inte bara mellan den digitala teknologin och KB. Det är snarare en tresidig konflikt mellan den digitala teknologin, KB och lagstiftningen, där den främsta konflikten föreligger mellan den digitala teknologin och lagstiftningen, på grund av den stora skillnaden i deras respektive utvecklingstakter. Informant 1 menar att det är lagstiftningen och inte tekniken som utgör ett hinder i insamlingen av digitalt material, och tillägger att e-pliktsystemet inte är utformat utifrån den tekniskt sett bästa möjliga metoden för insamling av digitalt distribuerat material – utan från hur lagstiftningen är formulerad. Därtill kan tilläggas att e-pliktlagstiftningen är utformad utifrån den analoga pliktlagstiftningen, vilket gör att klyftan mellan pliktlagstiftningen och den digitala kulturen och teknologin ännu större.

Trots detta har KB, i egenskap av en kulturarvsinstitution, i många fall varit proaktiva och snabbt anpassat sig efter den digitala teknologins utvecklingstakt, även när det inte krävs av lagstiftningen. Ett exempel är att de erbjuder smidigare leveransmetoder i syfte att underlätta leveranserna. Leveransmetoderna är i många fall en helt immateriell process, liksom hur Lundblad

² Observera dock att det råder en diskrepans mellan vad som ska samlas in och vad som faktiskt levereras. Att det 2020 uppkom till just 176 betyder inte nödvändigtvis att exakt 176 e-böcker enligt denna definition utgavs detta år. Som nämnt i kapitel 5.1. är det svårt att uppskatta exakt hur stor del av den samlade produktionen som levereras, b.l.a. då det är svårt att ha en överblick över allt som distribueras på nätet. Jag vidhåller dock att siffran 176 är talande i sammanhanget.

definierar det digitala, till skillnad från lagstiftningens uttalade föreslagna fysiska leveransmetod via USB-minnen eller hårddiskar.

Ett annat exempel på mötet mellan kulturarvsinstitutionen KB och den digitala teknologin är metadataförsörjningen, klassifikationen och katalogiseringen av e-pliktmaterial. Den digitala kulturen, med hjälp av den digitala teknologin, möjliggör en enorm utgivning och spridning av information. Informationsmängden går inte att jämföra med den analoga kulturen och teknologin. Informant 2 nämner att upp till 10 000 e-pliktleveranser kan ankomma till KB varje dag. Detta gör att sådant som är förknippat med analog medielandskap, såsom enskild klassifikation och katalogisering av pliktleveranser inte längre är möjlig. Istället klassificeras leverantören snarare än materialet, t.ex. att allt som levereras av en myndighet får klassifikationen ”government publication”, då materialet per definition är detta. Katalogiseringen av materialet är automatiserad. Informant 2 uppgav att ingen annan metod var möjlig på grund av att leveranserna är så omfattande. Trots att katalogiseringen är en automatiserad process katalogiseras inte allt material, dels då Libris riskerar att bli överbelastat, dels då leveranserna är för många, vilket hade gjort att allt annat material hade drunknat i den enorma mängd e-pliktposter som ständigt skapas. Den materialkategori som undantas automatisk katalogisering är dagstidningar.

Katalogiseringsexemplet utgör ett intressant möte mellan digital kultur, digital teknologi och beständighet. Den digitala kulturen innebär att utgivningen av tidningsartiklar (från tidningar som är etablerade i en analog kontext, men som anpassat och förändrat sin utgivning i den digitala kulturen) är mycket omfattande. I dagens i stort sett digitala medielandskap pågår nyhetsbevakningen- och utgivningen dygnet runt, och därmed omfattningen av publikationerna. Det är en påtaglig materiell skillnad från den analoga kulturen. Med hjälp av digital teknologi möjliggörs emellertid en helt automatisk katalogisering av alla dessa artiklar – även om den initialt överbelastades, uppger informant 1 att dagens system antagligen hade kunnat automatiskt katalogisera samtliga inkomna leveranser utan överbelastning. Däremot valde KB att inte automatiskt katalogisera dagstidningsartiklar, då de helt enkelt är för många, och katalogen är inte gjort för ett sådant omfattande, konstant flöde av nya katalogposter.

I detta exempel representerar katalogen kulturarvsinstitutionernas beständighet. Det kan förefalla motsägelsefullt att en katalog, som till sin natur ständigt uppdateras och utvecklas i takt med att biblioteket utvidgar sina samlingar, kan betraktas som något beständigt. Bibliotekskataloger kan sägas vara anpassade efter ett någorlunda förutsägbart och inte allt för omfattande informationsflöde och där informationsresurserna är av avslutad och fullständig karaktär. Den digitala kulturens omfattande och konstanta flöden av information inte skapade med en bibliotekskatalogens i åtanke. Dessa flöden präglas snarare, som Lundblad påpekat, av värden såsom flexibilitet, dynamik, rörlighet och flyktighet, vilket uppenbarligen är i konflikt med hur en bibliotekskatalog är uppbyggd, oavsett om den är digital eller analog.

När Mason diskuterar beständighet syftar hon framförallt på behovet av och förväntningarna på att det digitala materialet ska vara tillgängligt en lång tid framöver, t.ex. med hjälp av permanenta identifikatorer, emigrering- och emuleringsteknik etc. Detta är något som KB har i åtanke med sin hantering av e-pliktmaterial trots att lagen inte explicit kräver det. Som tidigare nämnt upprättas bevarandemetadata, och unika identifikatorer såsom DOI eller URN är en metadatakategori med hög prioritet. I vissa fall kan en URL till materialet utgöra en unik identifikator, men problematiken med detta blir tydligt i exemplet som tas upp i kapitel 5.4.3., nämligen att länken till ett klipp från SVT play i katalogposten inte längre fungerar.

Men beständighet är också anledningen till varför kulturarvsmaterial samlas in – det är dess grundläggande princip. Hela e-plikten kan ses som ett bevis på kulturarvsinstitutionernas beständighet. Trots att internet bara existerat under en mycket kort och samtida del av bibliotekens långa historia har behovet av att säkra en kulturell beständighet, att samla in och bevara det digitala kulturarvet, blivit besvarat i e-pliktverksamheten, där flyktig och dynamisk information samlas in med intentionen att bevaras för evigt.

6. Slutsatser

Syftet med denna studie var dels att undersöka e-pliktens beskaffenhet genom att studera vad e-pliktmaterial består i, hur det hanteras, beskrivs och katalogiseras. Utifrån besvarandet av dessa mer deskriptiva frågor ämnade jag att kontextualisera e-plikten och analysera dess relation till ett föränderligt teknologiskt och digitalt medielandskap, utifrån Ingrid Masons begrepp digital kultur, digital teknologi och beständighet. För att besvara studiens frågeställningar intervjuade jag två personer med kopplingar till arbetet med e-plikt på Kungliga biblioteket i Stockholm, samt tog del av dokument som behandlar e-plikt. I detta kapitel ger jag kortfattade svar på studiens frågeställningar och ett slutord.

6.1. Sammanfattade svar på frågeställningar

Studiens första frågeställning rör hanteringsprocessen gällande e-pliktmaterial, vilka olika materialkategorier e-plikten utgör och huruvida det finns några skillnader i hur dessa materialkategorier hanteras. Detta är en fråga som jag fann nödvändig att ställa i syfte att få en överblick av e-plikten. Med stöd i årsredovisningen från 2020 och intervjuer med två anställda på KB kom jag fram till att hanteringsprocessen i stort sett är helt digital, och att stora delar av den även är automatiserad. E-plikt kan levereras via automatiska flöden såsom RSS och FTP, webbuppladdning på KB:s plattform eller manuellt på USB-minnen eller hårddiskar. De förstnämnda används främst av ”stora” leverantörer. Mindre leverantörer, med färre leveranser, tenderar att använda webbuppladdning. USB-minnen används sällan, hårddiskar används i vissa fall av leveranser av stora filer, t.ex. filmer. E-plikten, åtminstone den inkomna e-plikten enligt KB:s årsredovisning, utgörs av materialkategorierna e-böcker, ljudböcker, e-tidskrifter, dagstidningar, radio, TV, film, video, musik samt webbpublicerat material från myndigheter, kommuner, regioner/landsting, föreningar och stiftelser. Kategorierna hanteras i vissa fall på olika sätt. Till exempel katalogiseras inte webbartiklar, på grund av att det är en för omfattande materialkategori, och att katalogisering av detta material antingen överbelastar systemet eller översvämmar allt annat material i katalogen.

Studiens andra frågeställning berörde hur e-pliktmaterial beskriver, katalogiseras och tillgängliggörs. Syftet med denna frågeställning var att på ett något djupare plan nå insikt om e-pliktmaterialens beskaffenhet. I enlighet med e-pliktlagen beskrivs e-pliktmaterial av leverantörerna. Det föreligger dock en viss skillnad i hur e-pliktmaterial ska beskrivas enligt e-pliktlagen, hur KB önskar att det ska beskrivas och hur leverantörerna väljer att beskriva materialet. Vissa väljer att skicka väldigt utförlig metadata, andra skickar med den mest basala informationen.

Att KB önskar rätt utförliga metadata kan tyda på en önskan om att detta material under en lång tid framöver ska kunna bevaras och återfinnas. Ingrid Mason nämner en allmän förväntan på att även digitalt material ska kunna vara förknippat med beständighet – som är kulturarvets grundläggande princip. Man kan säga att KB besvarar denna förväntan sett till metadata-specifikationerna, vilket bl.a. innehåller unika identifikatorer. Dessutom upprättas de bevarandemetadata, något som lagstiftningen inte explicit kräver, men som är nödvändigt för långsiktigt bevarande av materialet.

Studiens tredje och sista frågeställning rör e-pliktens problem eller utmaningar, och vad dessa kan säga om e-pliktens relation till omvärlden. Detta är en fråga jag ständigt varit nyfiken på under arbetet med studien då jag misstänkte att e-plikten inte är en avgränsad, perifer biblioteksverksamhet, utan att den rymmer många avgörande frågor kring bibliotekens relation till vår allt mer digitaliserade och uppkopplade värld.

E-pliktens utmaningar går att koppla till den konflikt som råder mellan den digitala kulturen och teknologin, kulturarvsinstitutionen med uppdrag att samla in och bevara nämnda kultur (i detta fall KB) och lagstiftningen. Den digitala kulturen är med hjälp av den digitala teknologin i ständig förändring, och präglas av sin snabba utvecklingstakt. Denna kultur ska KB samla in med stöd i lagstiftning, som till skillnad från digital teknologi präglas av en långsam utvecklingstakt. Därtill är e-pliktlagstiftningen lik den analoga pliktlagstiftningen, vilket gör den än mer obsolet sett till den digitala kulturen, teknologin och dess höga utvecklingstakt.

I frågan om e-pliktens relation till omvärlden anser jag att Snickars beskrivning av internet, att det präglas av en ”mnemonisk arkivlogik”, är passande. E-plikten är en biblioteksverksamhet vars syfte är att samla in och bevara det

digitala kulturarvet. Som stöd i detta används en lagstiftning och ett system som i många avseenden är baserat på en textuell och analog arkivlogik. Problemen som uppstår, t.ex. otillfredsställande insamling och begreppsproblematik i mötet med en digital kultur präglad av hög utvecklingstakt, kanske kan peka på det faktum att den kultur man försöker samla in har en radikalt annorlunda beskaffenhet än den analoga kulturen. Internet och dess mnemoniska arkivlogik kanske kräver ett helt annat förhållningssätt sett till insamling och bevarande.

6.2. Slutord

Slutligen kan man konstatera att e-plikten är en mycket komplex typ av biblioteksverksamhet. Den är kopplad till såväl den ständigt föränderliga digitala kulturen och teknologin som den stabila, beständiga kulturarvspraxis som länge definierat bibliotekens pliktinsamling. E-pliktmaterial och e-pliktssystemets beskaffenhet är också komplex – det präglas det av immaterialitet och teknologisk innovation vilket har tvingat biblioteken till att använda nya metoder sett till leverans och hantering. Samtidigt kan man bekräfta den kritik som tidigare forskare på området riktat, nämligen att e-pliktlagstiftningen är förankrat i ett analogt medielandskap, där e-plikten inte används för att bevara sådant som särskiljer internet och den digitala kulturen från det analoga medielandskapet. Ett exempel på detta är att majoriteten av den svenska e-bokutgivningen inte samlas in inom ramen för e-plikten på grund av att de inte utgetts av ett etablerat bokförlag.

I denna studie har jag skrapat på ytan när det kommer till frågor som rör bibliotekens relation till vår tid präglad av rask digital och teknologisk utveckling och ett föränderligt medielandskap. Ett förslag till vidare forskning rörande frågor om pliktinsamling är att undersöka den offentliga utredning av pliktlagstiftningen som publicerades i slutet av arbetet med denna studie – *Papper, poddar och... Pliktmateriallagstiftning för ett tryggt källmaterial*.

Slutligen vill jag rikta ett stort tack till mina informanter, som gett mig en ovärderlig inblick i arbetet med e-plikt på Kungliga biblioteket i Stockholm, och min handledare Eva Nylander som väglett mig genom arbetets gång och delat med sig av sitt rika nätverk inom svensk bibliotekssektor.

7. Litteraturförteckning

_ [Elektronisk resurs]. (2019). Naturvårdsverket. Tillgänglig på Internet: <https://www.youtube.com/watch?v=YxAZs9R6aDo>

- Den biologiska mångfalden i fjällen är extremt sårbar, säger Lina Wold, klimatsamordnare länsstyrelsen [Elektronisk resurs]. (2018). Tillgänglig på Internet: <https://www.svtplay.se/klipp/18627258>

Aleksandrov, G. (2018). Transformation of Digital Legal Deposit in Terms of Legislation and Public Access. *Knygotyra* (70), pp. 136-153. doi: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2018.70.11812>

Allerstrand, S. (2006) Vikten av plikten. I Törngren, M. (red.) *KB, Kungl. biblioteket i Humlegården och i (cyber)världen*. Stockholm: Kungl. biblioteket

Altheide, D. L., (1987) Ethnographic Content Analysis. *Qualitative Sociology*, 10(1), ss. 65-77. DOI: 10.1007/BF00988269

Alvesson, M. & Sköldberg, K. (2017). *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Tredje upplagan Lund: Studentlitteratur

Bryman, A. (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. 2., [rev.] uppl. Malmö: Liber

Degerstedt, S. & Philipson, J. (2016) Lessons Learned from the First Year of E-Legal Deposit in Sweden: Ensuring Metadata Quality in an Ever-Changing Environment. *Cataloging & Classification Quarterly*, 54(7), ss. 468-482. DOI: 10.1080/01639374.2016.1197170

Derrot, S. & Koskas, M. (2016) My Fair Metadata: Cataloging Legal Deposit Ebooks at the National Library of France. *Cataloging & Classification Quarterly*, 54(8), ss. 583-592. DOI: 10.1080/01639374.2016.1240130

E-pliktutredningen (1998) *E-plikt. Att säkra det elektroniska kulturarvet*. (SOU 1998:111). Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Gibby, R. & Green, A. (2008) Electronic Legal Deposit in the United Kingdom. *New Review of Academic Librarianship*, 14(1/2), ss. 55-70. DOI: 10.1080/13614530802519022

Gram, M. (2014). Pliktleveranser, selektivitet och mediekonvergens. I I Czaika, O, Nordin, J & Snickars, P (red.) *Information som problem [Elektronisk resurs] medieanalytiska texter från medeltid till framtid*. Stockholm: Kungliga biblioteket, ss. 46-78.

Gray, L.M., Wong-Wyllie, G., Rempel, G. R., & Cook, K. (2020). Expanding Qualitative Research Interviewing Strategies: Zoom Video Communications. *The*

Qualitative Report, 25(5), ss. 1292-1301.
<https://nsuworks.nova.edu/tqr/vol25/iss5/9>

Ilshammar, L. (2014). Med e-plikten tillbaka till framtiden. I Czaika, O, Nordin, J & Snickars, P. (red.) *Information som problem [Elektronisk resurs] medieanalytiska texter från medeltid till framtid*. Stockholm: Kungliga biblioteket, ss. 260-278.

Joudrey, D. N., Taylor, A. G. & Wisser, K. M. (2018). *The organization of information*. Fourth edition. Santa Barbara, California: Libraries Unlimited

Kommittédirektiv 2019:84. *Översyn av regelverket för pliktleverans och hantering av annat material vid Kungl. biblioteket*.

Konstenius, G. (2017). *Plikten under lupp! : En studie av pliktlagstiftningens roll, utformning och relevans i förhållande till medielandskapets utveckling [Elektronisk resurs]*. Kungl. biblioteket. Tillgänglig på Internet:
<https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-539>

Kulturutskottet (1995/1996) *Pliktexemplarslagen m.m.* 1995/96:KRU04. Stockholm: Sveriges riksdag. Tillgänglig via internet:
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/pliktexemplarslagen-mm_GJ01KrU4 [hämtad 23/2-21]

Kungliga biblioteket (2013) *Introduktion till metadata i leveranser av elektroniska dokument till KB*. Stockholm: Kungliga biblioteket.
<http://www.kb.se/namespace/digark/deliveryspecification/metadataintro/metadataintro.pdf> [Hämtad 15/3-21]

Kungliga biblioteket (2020a) *Pliktleverans*. <https://www.kb.se/insamling-och-pliktleverans/sa-samlar-vi-in/pliktleverans.html> [Hämtad 22/4-21]

Kungliga biblioteket. (2020b) *Årsredovisning*. Stockholm: Kungliga biblioteket.
<https://www.kb.se/download/18.6c38780d177a9cd373634f/1614237758021/kungligabiblioteketsarsredovisning2020.pdf>

Kvale, S. & Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Tredje [reviderade] upplagan Lund: Studentlitteratur

Library of Congress (2017) *MARC Genre Term List*.
<https://www.loc.gov/standards/valuelist/marcgt.html> [Hämtad 19/4-21]

Logan, Robert K. & McLuhan, Marshall (2016). *The future of the library: from electric media to digital media*. New York: Lang

Lundblad, K. (2019). Texters form och formens mening. I K. Almqvist, & J. Paterson (Red.), *Perspektiv på bokens och läsandets förvandlingar*. Stockholm: Bokförlaget Stolpe. Ss. 20-32.

Lundblad, K. (2014). Dokument, taktilitet och ”diakonisk doft”. Om några förmågor och egenskaper hos det analoga och digitala. I Cronqvist, M., Lundell, P., & Snickars, P (red.) *Åter-kopplingar*. Lund: Mediehistoria, Lunds universitet. Ss. 349-363.

Mason, I. (2007) Virtual Preservation: How Has Digital Culture Influenced Our Ideas about Permanence? Changing Practice in a National Legal Deposit Library. *Library Trends*, 56(1), ss. 198-215. DOI: 10.1353/lib.2007.0055

Muir, A. (2001) Legal Deposit and Preservation of Digital Publications: a Review of Research and Development Activity. *Journal of Documentation*, 57(5), ss. 652-682. DOI: 10.1108/EUM0000000007097

SFS (1993:1392) *Lag om pliktexemplar av dokument*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

SFS (2012:492) *Lag om pliktexemplar av elektroniskt material*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Snickars, P. (2018). *Digitalism: när allting är internet*. [Ny utg.] Stockholm: Volante

UNESCO, 1981. *Guidelines For Legal Deposit Legislation*.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000046869.locale=en> [Hämtad 22/2-21]

UNESCO, 2000. *Guidelines for Legal Deposit Legislation*.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000121413.locale=en> [Hämtad 22/2-21]

UNESCO, 2003. *Charter on the Preservation of Digital Heritage*
http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17721&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [Hämtad 22/2-21]

Wintoft, Å. (2016) *En ny mediesituation och lagen om e-plikt: en diskursanalytisk studie av regeringens proposition leveransplikt för elektroniskt material*. Kandidatuppsats, Akademin för bibliotek, information, pedagogik och IT. Borås: Högskolan i Borås. <https://search-ebshost-com.ludwig.lub.lu.se/login.aspx?direct=true&db=edsndl&AN=edsndl.oai.union.nlldtd.org.UPSALLA1.oai.DiVA.org.hb-11908&site=eds-live&scope=site> [Hämtad 16/3-21]

Bilaga 1 – intervjuschema

Intervju 1.

1. Du och ditt arbete

Din roll i e-pliktarbetet

2. E-plikt – material och system:

E-pliktens väg från ankomst till slutbevaring

Hur hanteras materialet? Klassifikation, katalogisering?

Systemet för e-plikt – förlaga?

Mängd e-pliktmaterial

E-plikt och Libris

Intervju 2.

1. Du och ditt arbete.

Din roll i e-pliktarbetet

2. Katalogisering av e-plikt

Automatiserad katalogisering

Metadataspecifikationer

E-plikt i Libris

Tillgängliggörande av e-plikt